

Murray N. Rothbard

KĄ VALDŽIA PADARĖ SU MŪSŲ PINIGAIS?

Versta iš:

Murray N. Rothbard, *What Has Government Done to Our Money?*
Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2008 (pirmasis leidimas, 1963)

Vertė Algirdas Degutis

ISBN 978-9955-9584-2-0

TURINYS

I.	ĮVADAS	3
II.	PINIGAI LAISVOJE VISUOMENĖJE	4
	1. Mainų vertė	
	2. Natūriniai mainai	
	3. Netiesioginiai mainai	
	4. Pinigų nauda	
	5. Piniginis vienetas	
	6. Pinigų pavidalas	
	7. Privati pinigų kalyba	
	8. „Derama“ pinigų pasiūla	
	9. „Pinigų kojinese“ problema	
	10. Stabilizuoti kainų lygį?	
	11. Koegzistuojantys pinigai	
	12. Pinigų saugyklos	
	13. Santrauka	
III.	VALDŽIOS KIŠIMASIS Į PINIGINIUS REIKALUS	22
	1. Valstybės pajamos	
	2. Ekonominiai infliacijos padariniai	
	3. Prievartinė pinigų emisijos monopolija	
	4. Nuvertinimas	
	5. Greshamo dėsnis ir pinigų kalyba	
	6. Santrauka: valdžia ir pinigų kalyba	
	7. Bankų atleidinėjimas nuo skolų	
	8. Centralizuota bankininkystė: stabdžių infliacijai pašalinimas	
	9. Centralizuota bankininkystė: vadovavimas infliacijai	
	10. Atsipalaidavimas nuo aukso standarto	
	11. Dekretiniai pinigai ir aukso problema	
	12. Dekretiniai pinigai ir Greshamo dėsnis	
	13. Valdžia ir pinigai	

I. ĮVADAS

Vargu ar yra dar labiau suraizgytų, labiau supainiotų ekonominių problemų nei pinigų problema. Nuolat ginčijamasi dėl „griežtos“ ir „laisvos“ pinigų politikos, dėl Federalinės rezervų sistemos ir išdo vaidmens, dėl įvairių aukso standarto variantų ir t.t. Ar valdžia turi pumpuoti pinigus į ekonomiką ar juos išpumpuoti? Kuri valdžios šaka turėtų tai daryti? Ar ji turėtų skatinti kreditą ar jį riboti? Ar ji turi grįžti prie aukso standarto? Jeigu taip, tai kokiu kursu? Šiems ir daugybei kitų kylančių klausimų, atrodo, nėra galo.

Požiūrių į pinigus Babelis veikiausiai kyla iš žmogaus polinkio būti „realistu“, t.y. kreipti dėmesį tik į artimas politines ir ekonomines problemas. Visiškai pasinėrę į kasdienes reikalus nustojame suvokti esminius dalykus ir kelti tikrai esminius klausimus. Pamatiniai klausimai greit užsimiršta ir griežtą principo laikymąsi pakeičia betikslis dreifavimas. Tačiau norėdami šiuos klausimus geriau suprasti turime į juos pažvelgti iš tam tikro atstumo, pakilti virš kasdienių reikalų verpeto. Tai ypač svarbu mūsų ekonomikoje, kur sąveikos yra tokios sudėtingos, kad pirmiausia būtina išskirti kelis svarbiausius veiksnius, išnagrinėti juos atskirai ir tik po to tirti jų veikmę šiame sudėtingame pasaulyje. Toks yra „Robinzono Kruzo ekonomikos“ požiūris – klasikinės ekonominės teorijos pamėgtoji tyrimo priemonė. Robinzono ir Penktadienio veiklos negyvenamoje saloje analizė, kurią kritikai dažnai išjuokia kaip netinkamą šiandienos pasauliui, iš tikrųjų daug prisidėjo išsiaiškinant pagrindines žmogaus veiklos aksiomas.

Pinigai yra bene labiausiai supainiota ekonominė problema, todėl būtent čia labiausiai reikalingas žvilgsnis iš toliau. Be to, pinigai yra toji ekonomikos sritis, kurią labiausiai pažeidė ir apraizgė šimtmečius trunkantis valdžios kišimasis. Daugeliui žmonių ir net daugeliui ekonomistų, paprastai linkusių palaikyti rinkos laisvę, pinigai yra neįveikiama kliūtis. Jų supratimu, pinigai yra visai kas kita; juos turi teikti ir reguliuoti valdžia. Jie net nepagalvoja, kad valdiška pinigų kontrolė yra kišimasis į laisvąją rinką; laisvosios pinigų rinkos jie nepajėgia net įsivaizduoti. Valdžia turi kaldinti monetas, spausdinti banknotus, nustatyti „teisėtą mokėjimo priemonę“, steigti centrinius bankus, pumpuoti ir išpumpuoti pinigus, „stabilizuoti kainų lygį“ ir t. t.

Istoriškai, pinigai buvo vienas iš pirmųjų dalykų, kuriuos valdžia perėmė savo kontrolėn, o XVIII bei XIX amžiaus laisvosios rinkos „revoliucija“ beveik nepalietė pinigų sritį. Tad pats laikas sutelkti ypatingą dėmesį į mūsų ekonomikos gyvybinį kraują – pinigus.

Pirmiausia savęs paklauskime: ar pinigai gali būti tvarkomi laisvės principo pagrindu? Ar gali būti pinigų, kaip ir kitų prekių bei paslaugų, laisvoji rinka? Kaip tokia rinka atrodytų? Kokie būtų valdžios kišimosi į šią rinką padariniai? Jeigu palaikome laisvąją rinką kitose srityse, jeigu norime nutraukti valdžios išpuolius prieš asmenį ir nuosavybę, tai neturime svarbesnės užduoties už šią užduotį – išsiaiškinti, kaip veiktų laisvoji pinigų rinka.

II. PINIGAI LAISVOJE VISUOMENĖJE

1. Mainų vertė

Nuo ko prasidėjo pinigai? Akivaizdu, kad Robinzonui Kruzui pinigų nereikėjo. Jis negalėjo aukso monetų valgyti. Nereikėjo jais rūpintis ir Robinzonui kartu su Penktadieniu jiems keičiantis, pavyzdžiui, žuvimi ir mediena. Bet kai visuomenė peržengia kelerių šeimų ribas, sąlygos pinigų atsiradimui jau subręsta.

Norėdami išsiaiškinti pinigų vaidmenį, turime grįžti dar toliau atgal ir paklausti: kodėl apskritai vyksta mainai? Mainai yra viso mūsų ekonominio gyvenimo pagrindas. Be mainų neįmanoma nei tikra ekonomika, nei visuomenė. Suprantama, kad savanoriški mainai vyksta todėl, kad abi pusės tikisi iš jų naudos. Mainai – tai A ir B susitarimas atiduoti vieno prekes ar paslaugas už kito prekes ar paslaugas. Akivaizdu, kad kiekvienam tai naudinga, nes kiekvienas labiau vertina tai, ką gauna mainuose, už tai, ką atiduoda. Kai, tarkime, Robinzonas atiduoda kažkiek žuvies už kažkiek medienos, „perkama“ medieną jis vertina labiau už „parduodamą“ žuvį, o Penktadienis, priešingai, žuvį vertina labiau už medieną. Nuo Aristotelio iki Markso žmonės klaidingai manė, kad mainų aktas išreiškia tam tikrą vertės lygybę – kad jeigu vienas barelis žuvies iškeičiamas į dešimtį rąstų, tai jie vertinami *lygiai*. Bet iš tikrųjų mainai vyksta tik todėl, kad kiekviena pusė šiuos produktus vertina *skirtingai*.

Kodėl mainai yra taip visuotinai paplitę žmonių pasaulyje? Iš esmės, dėl didžiulės įvairovės gamtoje: dėl žmonių skirtingumo ir gamtos išteklių skirtingo išsidėstymo. Kiekvienas žmogus apdovanotas skirtingais gabumais ir polinkiais, o kiekvienas žemės lopinėlis pasižymi savo ypatumais, skirtingais išteklių. Mainai atsiranda dėl šių gamtinių skirtumų: Kanzaso kviečiai keičiami į Minesotos geležį; vieno žmogaus medicininės paslaugos – į kito žmogaus smuikavimą. Specializacija įgalina kiekvieną žmogų puoselėti savo geriausius gebėjimus, o kiekvieną regioną – savo ypatingus išteklius. Jeigu niekas negalėtų mainikauti, jeigu kiekvienas žmogus būtų priverstas pats viskuo apsirūpinti, tai dauguma mūsų, žinoma, numirtų iš bado, o kiti tik šiaip ne taip sudurtų galą su galu. Mainai yra tai ne tik mūsų ekonomikos, bet visos civilizacijos gyvybinis kraujas.

2. Natūriniai mainai

Tačiau *tiesioginių* mainų gėrybėmis ir paslaugomis pakaktų tik primityviausiam ekonomikos lygiui palaikyti. Tokie tiesioginiai mainai – arba *barteris* – ne ką geriau už visišką pačiu savimi apsirūpinimą. Kodėl? Vieną vertus, akivaizdu, kad gaminama galėtų būti tik labai mažai. Jeigu Džonsas samdo darbininkus namui pastatyti, tai kuo jis jiems mokės? Namo dalimis ar nepanaudotomis statybinėmis medžiagomis? Susiduriama su dviem esminėmis problemomis: „nedalumu“ ir „norų nesutapimu“. Antai jeigu Smitas turi arklą, kurį norėtų iškeisti į keletą skirtingų daiktų, tarkime, į kiaušinius, duoną ir apdarą, kaip jam tai padaryti? Kaip jis gali sulaužyti arklą ir vieną jo dalį atiduoti ūkininkui, o kitą siuvėjui? Net jeigu gėrybės dalimos, dviems mainikautojams paprastai labai sunku surasti vienas kitą tuo pačiu metu. Jeigu A nori parduoti tam tikrą kiekį kiaušinių, o B – porą batų, tai kaip jiems susiderėti, jeigu A nori kostiumo? Įsivaizduokime, kokie sunkumai laukia ekonomikos dėstytojo, ieškančio kiaušinių tiekėjo, norinčio už kiaušinius nusipirkti porą ekonomikos paskaitų! Tad akivaizdu, jog tiesioginių mainų sąlygomis negalima jokia civilizuota ekonomika.

3. Netiesioginiai mainai

Tačiau mėginimų ir klaidų būdu žmogus atrado kelią į dinamišką ekonomiką – *netiesioginių* mainų kelią. Netiesioginiuose mainuose savo prekę jūs parduodate ne už jums tiesiogiai reikalingą prekę, o už kitą prekę, kurią savo ruožtu vėliau parduosite už geidžiamą prekę. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo nerangi aplinkinė operacija. Bet iš tikrųjų tai yra nuostabus instrumentas, leidžiantis iškilti civilizacijai.

Imkime atvejį, kai ūkininkas *A* nori nusipirkti *B* pagamintus batus. Kadangi *B* nenori jo kiaušinių, *A* išsiaiškina, ko *B* nori, tarkime – sviesto. Tada *A* iškeičia savo kiaušinius į *C* sviestą, o sviestą parduoda *B* už batus. Jis pirmiausia perka sviestą ne todėl, kad jo tiesiogiai nori, o todėl, kad sviestas padės jam įsigyti batus. Panašiai ir arklo savininkas Smitas parduos savo arklą už tokią prekę, kurią bus galima lengviau padalinti ir parduoti – tarkime, sviestą, o po to sviestą dalimis iškeis į kiaušinius, duoną, drabužius ir t.t. Abiem atvejais sviesto pranašumas – kas lemia jo didesnę nei paprasto vartojimo paklausą – yra tai, kad jo *perkamumas* (*marketability*) yra didesnis. Jeigu rinkoje viena gėrybė lengviau realizuojama už kitą – jeigu visi yra įsitikinę, kad ją paprasčiau parduoti – tai jos paklausa išauga, nes ji naudojama kaip *mainų tarpininkė*. Ji tampa priemone, kurios dėka vienas specialistas savo gaminius gali iškeisti į kitų specialistų gėrybes.

Panašiai kaip gamtoje esama didžiulės gebėjimų ir išteklių įvairovės, taip esama ir skirtingo perkamumo gėrybių. Kai kurių gėrybių paklausa platesnė už kitų; kai kurios lengviau padalinamos į smulkesnius vienetus neprarasdamos savo vertės; kai kurios yra ilgaamžiškesnės; kai kurios yra labiau transportabilios. Visi išvardintieji bruožai didina prekės perkamumą. Suprantama, kad kiekvienoje visuomenėje perkamiausios gėrybės ilgainiui atsirenkamos kaip mainų tarpininkės. Ir kuo labiau jos pradedamos naudoti kaip mainų tarpininkės, tuo labiau dėl to didėja jų paklausa ir tokiu būdu dar labiau didėja jų perkamumas. Taip susikuria savaimė įsisukanti spirālė: didesnis perkamumas didina gėrybės kaip mainų tarpininkės paklausą, o tai dar labiau didina jos perkamumą ir t.t. Galiausiai viena ar dvi prekės pradedamos naudoti kaip visuotiniai mainų tarpininkai – beveik visuose mainuose – ir būtent jos yra vadinamos pinigais.

Istorija liudija, kad daugybė pačių įvairiausių gėrybių buvo naudojamos kaip mainų tarpininkai: tabakas kolonijinėje Virdžinijoje, cukrus Vest Indijoje, druska Abisinijoje, galvijai senovės Graikijoje, vyns Škotijoje, varis senovės Egipte, o taip pat grūdai, karoliai, arbata, kriauklės, žvejybos kabliukai. Amžių bėgyje laisvoji konkurencija rinkoje į pinigų vaidmenį išskėlė dvi prekes – auksą ir sidabrą – išstūmusias iš šio vaidmens visas kitas prekes. Jos abi pasižymi unikaliu perkamumu, turi didelę paklausą kaip papuošalai, išsiskiria kitomis reikiamomis pinigų savybėmis. Pastaraisiais amžiais sidabras, dėl santykinės jo gausos palygti su auksu, pradėtas naudoti smulkesniems mainams, paliekant auksą stambesniems. Bet kuriuo atveju svarbiausia yra tai, kad pati rinka atrado auksą ir sidabrą kaip efektyviausius pinigus.

Šis procesas – kumuliatyvus mainų tarpininko išsirutuliojimas laisvoje rinkoje – yra vienintelis galimas pinigų atsiradimo būdas. Pinigai negali atsirasti kitokiu būdu: nei kam nors staiga nusprendus sukurti pinigus iš bevertės medžiagos, nei valdžiai pavadinus „pinigais“ popieriaus skiautes. Juk pinigų paklausoje slypi žinojimas apie pinigų kainas netolimoje praeityje; skirtingai nuo tiesiogiai naudojamų vartojimo ar gamybos prekių, pinigams būtina turėti pradinę kainą, kuria remtųsi jų paklausa. Bet tai gali įvykti tik vienu būdu – prasidėti

naudinga preke tiesioginiuose mainuose ir po to prie pradinės paklausos tiesioginiam naudojimui (pavyzdžiui, papuošalų gamybai, aukso atveju) prisidedant jos kaip mainų tarpininkės paklausai¹. Tad valdžia negali sukurti ekonomikai pinigų; jie gali išsirutulioti tik laisvosios rinkos procese.

Svarbiausioji šios mūsų analizės išvada: pinigai yra prekė. Suprasti šią paprastą tiesą yra vienas svarbiausių dalykų pasaulyje. Žmonės dažnai kalba apie pinigus kaip apie kažką žymiai daugiau arba žymiai mažiau už prekę. Pinigas nėra abstraktus atsiskaitymo vienetas, kurį galima atskirti nuo konkrečios prekės; tai nėra bevertis ženklas, tinkantis tik mainams; tai nėra „skolinis raštas“; tai nėra fiksuoto kainų lygio garantas. Pinigas yra paprasčiausiai prekė. Nuo kitų prekių ji skiriasi tuo, kad turi paklausą daugiausia kaip mainų tarpininkė. Bet ji taip pat yra prekė – ir kaip visų kitų prekių, jos yra tam tikros atsargos, yra tam tikra jos paklausa žmonėms ją perkant ir laikant ir t.t. Kaip ir visų kitų prekių, jos „kainą“ – kitų prekių atžvilgiu – lemia bendros pasiūlos arba atsargų santykis su bendra pirkimo bei kaupimo paklausa. (Žmonės pinigus „perka“ parduodami už juos savo prekes ir paslaugas, ir jie juos „parduoda“ pirkdami už pinigus prekes ir paslaugas).

4. Pinigų nauda

Pinigų atsiradimas davė neprilygstamos naudos žmonijai. Be pinigų – be visuotinio mainų tarpininko – negalėtų būti nei tikros specializacijos, nei ekonomikos kilimo nuo žemiausio, primityviausio jos lygmens. Pinigai išsprendžia tokias tiesioginių mainų visuomenės problemas kaip nedalumas ir „norų nesutapimas“. Dabar Džonsas gali pasisamdyti darbininkų ir mokėti jiems... pinigais. Smitas gali parduoti savo arklą už... piniginius vienetus. Piniginė prekė dalinasi į smulkias dalis ir ji yra visuotinai priimama. Tokiu būdu visos prekės ir paslaugos parduodamos už pinigus, o po to pinigai naudojami kitoms geidžiamoms prekėms ir paslaugoms pirkti. Pinigų dėka gali atsirasti išplėtotą „gamybinę struktūrą“, kur žemė, darbas ir kapitalas sąveikauja kiekvienoje gamybos proceso stadijoje ir gauna atlygį pinigais.

Pinigų atsiradimas teikia dar vieną didžiulę naudą. Kadangi visuose mainuose dalyvauja pinigai, visi mainų santykiai išreiškiami pinigais; todėl žmonės gali palyginti kiekvienos prekės rinkos vertę su bet kurių kitų prekių rinkos verte. Jeigu televizorius keičiamas į tris uncijas aukso, o automobilis keičiamas į šešiasdešimt aukso uncijų, tai kiekvienas gali suprasti, jog automobilis rinkoje „vertas“ dvidešimties televizorių. Šios mainų proporcijos yra *kainos*, ir piniginė prekė tarnauja kaip bendras visų kainų vardiklis. Tik piniginių kainų atsiradimas rinkoje leidžia atsirasti civilizuotai ekonomikai, nes tik jos leidžia verslininkams remtis ekonominiais *išskaičiavimais*. Lygindami savo gaminių pardavimo kainas su gamybos faktorių kainomis („kaštais“) verslininkai gali spręsti, ar jie tenkina pirkėjų poreikius. Kadangi visos kainos išreiškiamos pinigais, verslininkas gali apskaičiuoti, ar jis gauna pelną ar patiria nuostolį. Tokie skaičiavimai verslininkams, darbininkams ir žemės savininkams padeda orientuotis ieškant rinkoje piniginių pajamų šaltinių. Tik tokie skaičiavimai leidžia kreipti išteklius naudingiausia kryptimi – kryptimi, kur jie geriausiai tenkina pirkėjų poreikius.

¹ Apie pinigų kilmę žr. Carl Menger, *Principles of Economics* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1950), p. 257-71; Ludwig von Mises, *Theory of Money and Credit*, 3rd ed. (New Haven: Yale University Press, 1951), p. 97-123.

Daugelyje vadovėlių teigiama, kad pinigai atlieka skirtingas funkcijas: mainų tarpininko, apskaitos arba „vertės mato“, „vertės kaupimo“ ir t. t. Tačiau turėtų būti aišku, jog visos šios funkcijos tėra vienos didžiosios funkcijos – tarpininkavimo mainuose – padariniai. Kadangi auksas yra visuotinis mainų tarpininkas, jo perkamumas yra didžiausias, jis gali būti kaupiamas, naudojamas tarpininkavimui dabartyje ir ateityje, ir juo gali būti reiškiamos visos kainos.² Kadangi auksas yra prekė-tarpininkė visiems mainams, jis gali tarnauti apskaitos vienetu dabarties ir spėjamos ateities kainoms. Svarbu suprasti, kad pinigas negalėtų būti abstraktus apskaitos ar atsiskaitymo vienetas, jeigu jis nebūtų naudojamas kaip mainų tarpininkas.

5. Piniginis vienetas

Supratę, kaip atsirado ir kam reikalingi pinigai, dabar galime paklausti, kaip naudojama ši piniginė prekė? Konkrečiai, kas sudaro pinigų atsargą arba pasiūlą visuomenėje ir kaip ja mainomasi?

Pirmiausia, dauguma fizinių prekių parduodamos ir perkamos pagal svorį. Svoris yra skiriamasis fizinės prekės mato vienetas, todėl ja prekiaujama tokiais vienetais kaip tonos, svarai, uncijos, granai, gramai ir t. t.³ Auksas nėra išimtis. Aukso, kaip ir kitomis prekėmis, prekiaujama svorio vienetais.⁴

Akivaizdu, kad ekonomistui neturi reikšmės, kokio dydžio vienetas pasirenkamas prekybai. Šalyse, kur galioja metrinė sistema, skaičiuojama gramais; Anglijoje ir Amerikoje įprasta skaičiuoti granais arba uncijomis. Visi svorio vienetai išverčiami vieni į kitus: vienas svaras lygus šešiolikai uncijų; viena uncija lygi 437,5 granų arba 28,35 gramų ir t. t.

Tarus, kad pinigų pasirinktas auksas, mums visai nesvarbu, kokio dydžio aukso vienetas naudojamas atsiskaitymams. Džonsas gali parduoti švarką už vieną unciją aukso Amerikoje arba už 28,35 gramų Prancūzijoje; abi kainos yra tapačios.

Tai gali atrodyti kaip akivaizdžių dalykų aiškinimas, tačiau pasaulis būtų patyręs kur kas mažiau vargų, jeigu žmonės būtų tikrai supratę šias paprastas tiesas. Antai beveik visi suvokia pinigų kaip kažkokius abstrakčius vienetus, pritaikytus atskirai šaliai. Žmonės panašiai galvojo net tada, kai dauguma šalių dar laikėsi „aukso standarto“. Amerikos pinigai buvo „doleriai“, Prancūzijos – „frankai“, Vokietijos – „markės“ ir t. t. Buvo pripažįstama, kad visi jie pririšti prie aukso, tačiau visi jie buvo laikomi suverenais ir nepriklausomais pinigais, ir dėl to visoms šalims buvo nesunku „atsipalaiduoti nuo aukso standarto“. *Tačiau visi šie pavadinimai buvo tik aukso ir sidabro svorio vienetų pavadinimai.*

Britanijos „svaras sterlingų“ iš pradžių reiškė vieną svarą sidabro svorio. Ką reiškė doleris? Doleris atsirado kaip vienos uncijos svorio sidabro monetos pavadinimas – monetos, kurią XVI amžiuje kaldino Bohemijos grafas Schlickas. Grafas Schlickas gyveno Joachimo

² Pinigai „nematuoja“ kainų ar verčių; jie yra jų išraiškos bendras vardiklis. Žodžiu, kainos išreiškiamos pinigais; jos nėra jais matuojamos.

³ Net ir tos prekės, kurios nominaliai keičiamos pagal tūrį (bušeliais ir pan.), netiesiogiai numato, kad tūrio vieneto svoris yra standartinis.

⁴ Viena iš esminių aukso kaip pinigų vertybių yra jo homogeniškumas; skirtingai nuo daugelio kitų prekių, jis nesiskiria savo kokybe. Visame pasaulyje uncija gryno aukso prilygsta kitai uncijai gryno aukso.

slėnyje, arba Joachimstalyje. Jo monetos pelnė gerą vardą dėl savo vienodumo ir grynumo ir buvo vadinamos „Joachimo taleriais“, vėliau – „taleriais“. Ilgainiui iš „talerio“ kilo „dolerio“ pavadinimas.

Taigi, laisvoje rinkoje skirtingi vienetų pavadinimai tėra *svorio vienetų apibrėžimai*. Kol iki 1933 metų laikėmės aukso standarto, žmonės sakydavo, kad „aukso kaina“ yra „nustatyta kaip dvidešimt dolerių už unciją aukso“. Bet tai buvo pavojingai klaidinantis požiūris į mūsų pinigus. Iš tikrųjų „doleris“ buvo *apibrėžtas* kaip 1/20 aukso uncijos *pavadinimas*. Štai kodėl klaidinga buvo kalbėti apie nacionalinių valiutų „keitimo kursus“. Iš tikrųjų ne „svaras sterlingų“ buvo „keičiamas“ į penkis „dolerius“.⁵ Doleris buvo apibrėžtas kaip 1/20 aukso uncijos pavadinimas, o svaras sterlingų – tuo metu kaip 1/4 aukso uncijos vardas – buvo keičiamas į 5/20 aukso uncijos. Suprantama, kad toks kursų ir pavadinimų chaosas painiojo ir klaidino. Toliau, skyriuje apie valdžios kišimąsi į piniginius reikalus, bus parodyta, kaip tas chaosas atsirado. Visiškai laisvoje rinkoje auksas būtų keičiamas tiesiog gramais, granais arba uncijomis, o tokie klaidinantys pavadinimai kaip doleriai, frankai ir pan. būtų nereikalingi. Tad šiame skyriuje tarsime, jog pinigai keičiami tiesiog kaip uncijos ar gramai.

Žinoma, laisvoji rinka pasirinktų visuotiniu vienetu tokį pinigines prekės dydį, kuris bus patogiasias. Jeigu pinigas būtų platina, ji būtų matuojama uncijos dalimis; jeigu būtų naudojama geležis, ji būtų skaičiuojama svarais arba tonomis. Tad aišku, jog pats dydis ekonomistui neturi reikšmės.

6. Pinigų pavidalas

Kaip piniginio vieneto dydis ar pavadinimas, taip ir piniginio metalo pavidalas neturi didesnės ekonominės reikšmės. Jeigu tam tikras metalas yra pinigas, tai visos to metalo atsargos, kiek jos prieinamos žmogui, sudaro pasaulines pinigų atsargas. Visai nesvarbu, kokių pavidalų tas metalas laikomas konkrečiu metu. Jeigu geležis yra pinigas, tai visa geležis yra pinigas, nesvarbu ar ji būtų luitų, gabalų pavidalu, ar panaudota kokiuose nors mechanizmuose.⁶ Bet kokio pavidalo auksas buvo naudojamas kaip pinigas: ir natūralūs grynuoliai, ir aukso dulkės maišeliuose, ir net juvelyriniai dirbiniai. Nieko keista, kad auksu ir kitais pinigais gali būti prekiaujama jų įvairiais pavidalais, nes svoris yra jų esminis bruožas.

Tiesa, kai kurie pavidalai dažnai būna patogesni už kitus. Pastaraisiais šimtmečiais auksas ir sidabras buvo lydomas į monetas smulkesniems kasdieniams sandoriams ir į didesnius luitus – stambesniems. Kitas auksas paverčiamas juvelyriniais dirbiniais ir kitokiais papuošalais. Tačiau bet kuri vieno pavidalo transformacija į kitą reikalauja laiko, darbo ir kitokių išteklių sąnaudų. Šis užsiėmimas yra toks pat verslas kaip bet kuris kitas, ir kainos už jį nustatomos įprasta tvarka. Dauguma žmonių pripažįsta, kad juvelyrai turi teisę gaminti papuošalus iš aukso žaliavos, tačiau jie paprastai neigia, kad tas pat galioja ir monetų gamybai. Tačiau laisvoje rinkoje monetų kaldinimas iš principo yra toks pat verslas kaip ir kiti.

Aukso standarto laikais daugelis tikėjo, kad monetos yra „tikresni“ pinigai už nekaldintą aukso masę (luitus, liejinius ir bet kuriuos kitus pavidalus). Iš tikrųjų, monetos buvo vertinamos labiau už luitus, tačiau tai lėmė ne kokia nors mistinė monetų savybė, o tai, kad

⁵ Iš tikrųjų svaras sterlingų keičiamas į 4,87 dolerio, nors skaičiavimo patogumui naudojame 5 dolerius.

⁶ Geležiniai kaupukai buvo plačiai naudojami kaip pinigai Azijoje ir Afrikoje.

nukalti monetas iš liejinio kainuoja žymiai brangiau nei jas vėl išlydyti. Dėl šio skirtumo monetos buvo labiau vertinamos rinkoje.

7. Privati pinigų kalyba

Privačios pinigų kalybos idėja šiandieną atrodo tokia keista, kad ją verta atidžiau panagrinėti. Esame įpratę pinigų kalybą laikyti „suvereniteto bruožu“. Bet galų gale mes juk nesame „karališkosios prerogatyvos“ šalininkai, o ir amerikiečių supratimu suverenitetas priklauso ne valdžiai, o žmonėms.

Kaip veiktų privati pinigų kalyba? Jau sakėme – lygiai taip pat, kaip bet koks kitas verslas. Kiekvienas auksakalys galėtų gaminti tokio dydžio ir pavidalo monetas, kokios labiausiai tenkina jo klientus. Kainą nustatytų laisvoji rinkos konkurencija.

Paprastai prieštaraujama, kad būtų pernelyg sudėtinga auksą sverti ar tikrinti kiekvieno sandėrio metu. Tačiau kas trukdo privatiems monetų kalėjams monetas žymėti ir laiduoti už jų svorį ir grynumą? Privatūs kalėjai gali tai garantuoti bent jau ne blogiau už valstybinę kalyklą. Nutrinti metalo gabaliukai nebūtų pripažįstami monetomis. Žmonės naudotųsi tų kalėjų monetomis, kurių gaminių kokybė pelnytų didžiausią pasitikėjimą. Jau matėme, kad būtent taip išgarsėjo „doleris“ – konkurencinga sidabro moneta.

Privačios pinigų kalybos oponentai baiminasi, kad tokiu atveju įsisiautėtų sukčiavimas. Bet tie patys oponentai patiki pinigų kalybą valdžiai. Tačiau jeigu valdžia apskritai galima pasitikėti, tai, be abejo, esant privačiai kalybai galima bent tikėtis, kad ji užkirs kelią apgaulei arba baus apgavikus. Paprastai pripažįstama, kad būtent kova su apgaule, vagyste ir kitais nusikaltimais yra tikroji valdžios paskirtis. Bet jeigu valdžia nepajėgia išaiškinti nusikaltėlio esant privačiai pinigų kalybai, tai ar yra vilties, kad bus galima pasitikėti pinigų kalyba tada, kai privačių rinkos dalyvių garbingumą pakeis valdiškas pinigų kalybos monopolis? Jeigu netikima, kad valdžia gebės išaiškinti atsitiktinį nusikaltėlį laisvoje monetų rinkoje, kodėl ja galima bus pasitikėti tada, kai ji visiškai kontroliuos pinigus ir galės piginti, klastoti pinigą ir apskritai, turėdama visą įstatymo sankciją, galės elgtis kaip vienintelis nusikaltėlis visoje rinkoje? Juk tikra nesąmonė sakyti, jog valdžia turi kolektyvizuoti visą nuosavybę tam, kad galėtų užkirsti kelią nuosavybės vogimui. Tačiau privačios pinigų kalybos draudimas grindžiamas būtent tokiu argumentu.

Be to, visas šiuolaikinis verslas remiasi standartų garantijomis. Vaistinė parduoda aštuonių uncijų vaistų buteliuką; mėsininkas parduoda svarą jautienos. Pirkėjas tikisi, kad šių garantijų griežtai laikomasi, ir jų išties laikomasi. Pagalvokime apie tūkstančius tūkstančių specializuotų, gyvybiškai svarbių pramonės gaminių, kurie turi atitikti labai tikslus standartus ir specifikacijas. Pirkėjas, perkantis pusės colio varžtą, turi gauti būtent pusės colio, o ne 3/8 colio varžtą.

Ir vis dėlto, verslas nesužlunga. Mažai kam ateina į galvą idėja, kad valdžia turi nacionalizuoti visą mašinų gamybos pramonę tam, kad apsaugotų standartus nuo sukčių. Šiuolaikinėje rinkoje gausu sudėtingų mainų, kurie labai priklauso nuo tam tikrų kiekybės ir kokybės standartų. Tačiau apgaulės atvejai minimalūs, o ir šis minimumas, bent jau teoriškai,

turi būti baudžiamas. Tas pat būtų privačios pinigų kalybos atveju. Galima neabejoti, kad kalėjo klientai ir konkurentai budriai saugotųsi sukčiavimo monetų svoriu ar grynumu.⁷

Pinigų kalybos valstybinio monopolio šalininkai atskiria pinigus nuo visų kitų prekių tuo pagrindu, kad esą pagal „Greshamo dėsnį“ „blogi pinigai išstumia gerus pinigus“ iš apyvartos. Todėl laisvajai rinkai negalima patikėti mūsų aprūpinimo gerais pinigais. Tačiau ši formuluoatė remiasi visiškai klaidinga garsiojo Greshamo dėsnio interpretacija. Dėsnis iš tikrųjų teigia, kad „valdžios dirbtinai pervertinti pinigai išstumia iš apyvartos dirbtinai nuvertintus pinigus“. Tarkime, pavyzdžiui, kad apyvartoje yra vienos uncijos auksinės monetos. Taip pat tarkime, kad po kelių metų kai kurios monetos nusidėvi ir dabar sveria tik 0,9 uncijos. Akivaizdu, kad laisvoje rinkoje nusidėvėjusios monetos vertė bus lygi tik 90% pilno svorio monetos vertės, ir jos nominali vertė nebus pripažįstama.⁸ Laikui bėgant ji bus išstumta iš rinkos kaip „blogas“ pinigas. Bet tarkime, jog valdžia paskelbia, kad susidėvėjusios monetos turi būti vertinamos kaip naujos ir kad visi privalo jas imti atsiskaitymams. Ką iš tikrųjų valdžia padaro? Taikydama prievartinį dviejų tipų monetų „keitimo kursą“, ji įveda *kainų kontrolę*. Reikalaujama lygiavertiškumo ten, kur susidėvėjusios monetos turėtų būti keičiamos su 10% nuolaida, ji dirbtinai pervertina nusidėvėjusias monetas ir nuvertina naujas. Dėl to visi leis į apyvartą nusidėvėjusias monetas, o naujas kaups arba eksportuos. Tad „blogi pinigai išstumia gerus“ ne laisvoje rinkoje, bet dėl valdžios kišimosi į rinką.

Nepaisant begalinių valdžios trukdymų, darančių sąlygas itin nepalankias, privatūs pinigai istorijoje klestėjo ne vieną kartą. Beveik dėsnis, kad visas naujoves sukuria privatūs asmenys, o ne valstybė, ir jį patvirtina tai, kad pirmosios monetos buvo kaldinamos privačių asmenų bei auksakalių. Tiesą sakant, kai valdžia tik pradėjo monopolizuoti pinigų kalybą, karališkosios monetos buvo ženklinamos privačių bankininkų garantijomis, ir tai liudija, kad visuomenė jiems reiškė didesnę pasitikėjimą nei valdžiai. Privačiai nukaltos aukso monetos Kalifornijoje cirkuliavo net iki 1848 metų.⁹

8. „Derama“ pinigų pasiūla

Dabar galime paklausti: kas yra pinigų pasiūla visuomenėje ir kaip toji pasiūla naudojama? Konkrečiai, galime iškelti amžinąjį klausimą, kiek pinigų „mums reikia“. Ar pinigų pasiūla turi būti reguliuojama atsižvelgiant į tam tikrą „kriterijų“, ar ji gali būti palikta laisvai rinkai?

Pirma, bet kuriuo metu bendros visuomenės *pinigų atsargos, arba pasiūla, yra bendras piniginės medžiagos svoris*. Tarkime, kad tik viena prekė įsitvirtina rinkoje kaip pinigas. Toliau

⁷ Žr. Herbert Spencer, *Social Statics* (New York: D.Appleton & Co., 1890), p. 438.

⁸ Sprendami susidėvėjimo problemą, privatūs monetų kalėjai gali garantiniuose išpauduose nustatyti laiko ribas arba sutikti perkalti monetą iš naujo – pradinio ar mažesnio svorio. Galime pastebėti, kad laisvoje ekonomikoje nebus prievartinio monetų standartizavimo, vykdomo pinigų kalybos valstybinio monopolio sąlygomis.

⁹ Apie istorinius privačios monetų kalybos pavyzdžius žr. B.W.Barnard, „The Use of Private Tokens for Monetary in the United States“, *Quarterly Journal of Economics* (1916-1917), p. 617-26; Charles A.Conant, *The Principles of Money and Banking* (New York: Harper Bros., 1905) I, 127-32; Lysander Spooner, *A Letter to Grover Cleveland* (Boston: B.R.Tucker, 1886) p. 79; bei J.Laurence Laughlin, *A New Exposition of Money, Credit and Prices* (Chicago: University of Chicago Press, 1931) I, 47-51. Apie monetų kalybą taip pat žr. Mises, op. cit., p. 65-67; ir Edwin Cannan, *Money*, 8th ed. (London: Staples Press, Ltd., 1935) p. 33.

tarkime, kad toji prekė yra *auksas* (nors ja galėjo būti sidabras ar net geležis; tik *rinka* sprendžia, o ne mes sprendžiame, kokiai prekei geriausiai tinka būti pinigų). Kadangi pinigai yra auksas, tai bendroji pinigų pasiūla yra bendras visuomenėje esančio aukso svoris. Aukso *pavidalas* neturi reikšmės – nebent vienoks pavidalo keitimo būdas kainuoja daugiau negu kitoks (pavyzdžiui, monetų kalimas yra brangesnis už jų išlydimą). Tokiu atveju rinka pasirinktų vieną iš pavidalų kaip atsiskaitymų pinigą, o kiti pavidalai bus brangesni arba pigesni priklausomai nuo jų santykinų kainų rinkoje.

Bendrų aukso atsargų kitimą lems tos pačios priežastys, kurios lemia ir kitų prekių atsargų pokyčius. Padidėjimą gali lemti didesnis aukso kasyklų našumas; sumažėjimą – aukso nusidėvėjimas, pramoninis jo naudojimas ir t. t. Kadangi rinka pinigų pasirinktų ilgaamžę prekę ir kadangi pinigai nėra sunaudojami tokiu pat mastu kaip kitos prekės – jis tarnauja kaip mainų tarpininkas – kasmetinė pinigų gamyba, lyginant su bendromis jų atsargomis, bus gana maža. Tad bendros aukso atsargos kinta labai lėtai.

Kokia „turėtų“ būti pinigų pasiūla? Buvo siūlomi patys įvairiausi kriterijai: kad pinigų dinamika atitiktų gyventojų dinamiką, „verslo apimtis“, „pagamintų prekių kiekį“, kad ji padėtų palaikyti stabilų „kainų lygį“ ir t. t. Išties nedaug kas siūlė palikti reikalą spręsti rinkai. Tačiau pinigai skiriasi nuo kitų prekių viena esmine savybe. Ir šio skirtumo suvokimas duoda raktą visų piniginių reikalų supratimui. Kai auga pasiūla kokios nors kitos prekės, tai yra naudinga visuomenei; tai yra džiuginantis reiškinys. Daugiau vartojimo prekių reiškia aukštesnį žmonių gyvenimo lygį; daugiau kapitalinių prekių reiškia geresnį ir tikresnį gyvenimo lygį ateityje. Naujų derlingų žemių ar gamtinių išteklių atradimas taip pat žada geresnį gyvenimą, dabar arba ateityje. O kaip su pinigais? Ar pinigų pasiūlos augimas visuomenei taip pat naudingas?

Vartojimo prekės sunaudojamos vartojimui; kapitalinės prekės ir gamtiniai ištekliai sunaudojami vartojimo prekių gamybai. Tačiau pinigai nesunaudojami; jų funkcija – tarpininkauti mainams, t.y. padėti prekėms ir paslaugoms tikslingiau keliauti iš vieno asmens pas kitą. Visi šie mainai vyksta piniginių kainų pagrindu. Antai jeigu televizorius mainomas į tris uncijas aukso, tai sakoma, jog televizoriaus „kaina“ – trys uncijos aukso. Bet kuriuo metu visos prekės ekonomikoje mainomos pagal šį jų santykį su auksu, arba kaina. Kaip buvo sakyta, pinigai arba auksas yra bendras visų kainų vardiklis. O kaip su pačiais pinigais? Ar jie turi „kainą“? Kadangi kaina yra tiesiog keitimo santykis, jie, be abejojimo, tokią kainą turi. Bet šiuo atveju „pinigų kaina“ yra jų begalinių keitimo santykių su visomis įvairiomis prekėmis rinkoje *aibė*.

Tarkime, kad televizorius kainuoja tris uncijas aukso, automobilis – šešiasdešimt uncijų, duonos kepalas – 1/100 uncijos, o pono Džonso teisinių paslaugų valanda – vieną unciją. Tokiu atveju „pinigų kaina“ bus alternatyvių mainų *aibė*. Viena uncija aukso bus „verta“ arba 1/3 televizoriaus, arba 1/60 automobilio, arba 100 duonos kepalų, arba vienos valandos pono Džonso teisinių paslaugų. Ir taip toliau. Tad pinigų kaina yra piniginio vieneto (šiuo atveju, uncijos aukso) „perkamoji galia“. Ji rodo, kiek už tą unciją galima nusipirkti, kaip ir televizoriaus kaina rodo, kiek pinigų galima gauti už televizorių.

Kas lemia pinigų kainą? Tos pačios jėgos, kurios lemia visas kainas rinkoje – senas, bet amžinai galiojantis dėsnis: „pasiūla ir paklausa“. Visi žinome, kad jeigu kiaušinių pasiūla didėja, jų kaina turi tendenciją smukti; jeigu didėja kiaušinių paklausa, kaina turi tendenciją kilti. Tas pat galioja ir pinigams. Pinigų pasiūlos didėjimas turės tendenciją jų „kainą“ mažinti,

jų paklausos augimas ją didinti. Tačiau kas yra pinigų paklausa? Kiaušinių atveju suprantame, kas yra „paklausa“; ji yra pinigų kiekis, kurį pirkėjai pasiruošę išleisti kiaušiniams, plius kiaušiniai, kurie tiekėjų pasilaikomi ir neparduodami. Panašiai pinigų atveju „paklausa“ reiškia įvairias prekes, siūlomas už pinigus, plius pinigus, kurie pasilaikomi gryni ir tam tikrą laiką tarpą neišleidžiami. Abiem atvejais „pasiūla“ gali reikšti bendras prekės atsargas rinkoje.

Tad kas atsitinka, kai aukso pasiūla padidėja, o pinigų paklausa lieka ta pati? „Pinigų kaina“ smunka, t. y. sumažėja piniginio vieneto perkamoji galia visoje alternatyvų grandinėje. Dabar uncija aukso bus verta mažiau nei 100 duonos kepalų, mažiau nei 1/3 televizoriaus ir t. t. Ir priešingai, jeigu aukso pasiūla smunka, uncijos aukso perkamoji galia kyla.

Kokie yra pinigų pasiūlos kitimo padariniai? Pasinaudoję vieno iš pirmųjų ekonomistų, Davido Hume'o, pavyzdžiu, galime paklausti, kas atsitiktų, jeigu naktį kokia nors geroji fėja papildytų mūsų kišenes, pinigines ir bankų saugyklas padvigubindama mūsų pinigų atsargas. Mūsų pavyzdyje ji stebuklingai padvigubintų aukso pasiūlą. Ar taptume dvigubai turtingesni? Žinoma, kad ne. Turtingus mus daro prekių gausa, o šią gausą riboja išteklių – žemės, darbo ir kapitalo – ribotumas. Monetų padaugėjimas nesukurs šių išteklių. Mes galime kurį laiką *jaustis* dvigubai turtingesni, tačiau iš tikrųjų mes tik *atskiedžiame* pinigų pasiūlą. Kai tik žmonės nuskubės išleisti savo naujai atsiradusius pinigus, kainos, apskritai imant, padvigubės – arba bent jau kils kol paklausa bus patenkinta ir pinigai nustos varžęsi dėl esamų prekių.

Tad matome, kad nors pinigų, kaip ir kitų prekių, pasiūlos didėjimas mažina jų kainą, šis pokytis *neduoda – skirtingai nuo kitų prekių – jokios naudos visuomenei*. Visuomenė kaip visuma nepraturtėja. Jeigu naujos vartojimo arba kapitalinės prekės pakelia gyvenimo lygį, tai nauji pinigai pakelia tik kainas, t. y. atskiedžia savo pačių perkamąją galią. Šio paradokso priežastis ta, kad pinigai *naudingi tik dėl savo mainomosios vertės*. Kitos prekės turi daug „realių“ panaudojimų galimybių, todėl jų pasiūlos didėjimas patenkina daugiau vartotojų poreikių. Vienintelis pinigų naudojimas – numatomi mainai; jų naudą lemia jų mainomoji vertė arba „perkamoji galia“. Mūsų dėsnis – kad pinigų daugėjimas *neduoda naudos visuomenei – išplaukia iš jų unikalaus kaip mainų tarpininkų naudojimo*.

Tad pinigų pasiūlos didėjimas tik mažina kiekvienos aukso uncijos efektyvumą; kita vertus, pinigų pasiūlos mažėjimas didina kiekvienos aukso uncijos galią atlikti savo funkciją. Iš čia išplaukia netikėta išvada, kad *visiškai nesvarbu, kokia yra pinigų pasiūla*. Tiks bet kokia pasiūla, vienokia ar kitokia. Laisvoji rinka paprasčiausiai prie jos prisitaikys keisdama kiekvieno aukso vieneto perkamąją galią arba efektyvumą. Nėra reikalo kištis į rinką keičiant jos nustatomą pinigų pasiūlą.

Šioje vietoje gali būtų paprieštarauta: „Gerai, tarkime, kad pinigų pasiūlą keisti beprasmiška, bet argi aukso gavyba nėra išteklių švaistymas? Argi valdžia neturėtų palaikyti stabilią pinigų pasiūlą ir drausti naują aukso gavybą?“ Tiems, kurie iš principo nestoja prieš valdžios kišimąsi į rinką, šis argumentas gali atrodyti įtikinamas, nors jis negali įtikinti nuoseklių laisvės šalininkų. Tačiau argumentas neatsižvelgia į svarbų dalyką: kad auksas nėra vien pinigas, jis neišvengiamai yra ir *prekė*. Padidėjusi aukso pasiūla gali neduoti jokios *piniginės* naudos, bet ji duoda *nepiniginę* naudą, t. y. ji didina aukso, naudojamo vartojimui (papuosalams, stomatologijoje ir pan.) ir gamybai (pramoniniams tikslams) pasiūlą. Todėl aukso kasyba visuomenės požiūriu nėra švaistymas.

Tad prieiname išvados, kad pinigų, kaip ir kitų prekių, pasiūlą geriausia palikti laisvosios rinkos nuožiūrai. Šalia bendrų moralinių ir ekonominių laisvės pranašumų palyginti su prievarta, joks diktuojamas pinigų kiekis neduos geresnių rezultatų, o laisvoji rinka nustatys tokį aukso gavybos mastą, kuris priklausys nuo aukso santykinio pajėgumo tenkinti vartotojų poreikius palyginti su visomis kitomis produktyviomis gėrybėmis.¹⁰

9. „Pinigų kojine“ problema

Tačiau monetarinės laisvės kritikas lengvai nepasiduoda. Jis gąsdina, pavyzdžiui, tradiciniu „pinigų kaupimo“ baubu. Įsivaizduojamas savanaudis šykštus senis, kuris iracionaliai arba kokiais nors blogais kėslais slepia sukauptą auksą savo rūsyje ar seife – taip stabdydamas apyvartą ir prekybos srautą, sukeldamas nuosmukius ir kitas problemas. Ar toks pinigų kaupimas iš tiesų pavojingas?

Pirmiausia, įvyksta tik tai, kad šykštuolis padidina pinigų paklausą. Dėl to prekių kainos sumažėja, o aukso uncijos perkamoji galia padidėja. Visuomenė nepatiria jokio nuostolio; ji pasitenkina mažesne „galingesnių“ aukso uncijų pasiūla. Net blogiausiu įmanomu atveju nieko blogo neįvyksta, monetarinė laisvė nesukelia jokių problemų. Tačiau čia verta dar kai ką pridurti. Žmonių noras turėti *daugiau* arba *mažiau* grynų pinigų yra visiškai racionalus.

Pažvelkime į grynus pinigus plačiau. Kodėl žmonės apskritai laiko grynus pinigus? Tarkime, kad visi galėtume absoliučiai tiksliai numatyti ateitį. Tokiu atveju niekam nereikėtų turėti kišenėje grynų pinigų. Kiekvienas tiksliai žinotų, kiek išleis ir kiek gaus pajamų bet kuriuo ateities momentu. Jam nereikėtų laikyti grynų pinigų, ir savo auksą jis galėtų skolinti taip, kad gautų reikiamo dydžio išmokas būtent tomis dienomis, kai daro išlaidas. Bet, žinoma, mes neišvengiamai gyvename *netikrumo* pasaulyje. Žmonės tiksliai nežino, kas jiems nutiks, kokios bus ateities pajamos ir išlaidos. Kuo labiau jie baiminasi ir nuogąstauja dėl ateities, tuo daugiau jie nori turėti grynų pinigų; kuo saugesni jie jaučiasi, tuo mažiau jie jų nori turėti. Kita grynų pinigų laikymo priežastis taip pat priklauso nuo realaus pasaulio netikrumo. Jeigu žmonės spėja, kad artimiausiu metu pinigų kaina smuks, jie leis savo pinigus dabar, kol jie vertingesni – „eikvodami“ savo pinigų atsargas ir mažindami savąją pinigų paklausą. Ir atvirkščiai, jeigu jie spėja, kad pinigų kaina kils, jie neskubės jų leisti, laukdami jų vertės pakilimo, ir jų paklausa pinigams didės. Taigi grynųjų pinigų paklausa kyla ir smunka dėl blaivių ir pagrįstų motyvų.

Ekonomistai klysta galvodami, kad kažkas yra negerai, jeigu pinigai nėra nuolatinėje, aktyvioje „cirkuliacijoje“. Iš tiesų, pinigai naudingi tik dėl savo mainomosios vertės, tačiau jie yra *naudingi ne vien konkrečiu mainų momentu*. Ši tiesa dažnai nesuvokiama. Pinigai yra tiek pat naudingi, kai guli „be naudos“ piniginėje ar net šykštuolio „kojinėje“.¹¹ Juk tie pinigai dabar laikomi tam, kad pasitarnautų galimiems mainams ateityje – jų savininkui jie naudingi jau dabar tuo, kad leidžia vykdyti mainus bet kuriuo metu, dabar arba ateityje, kada tik jis panorės.

¹⁰ Be abejo, aukso kasyba nėra pelningesnė už bet kokią kitą verslą; laikui bėgant, jos pelno norma prilygsta gryno pelno normai bet kurioje kitoje šakoje.

¹¹ Nuo kokios ribos žmogaus turima grynųjų pinigų suma tampa gėdingais „pinigais kojine“, o taupus žmogus tampa šykštuoliu? Neįmanoma nustatyti jokio griežto kriterijaus: paprastai toks kaltinimas reiškia, kad A laiko daugiau grynųjų pinigų nei, B nuomone, jam reikia.

Reikia neužmiršti, kad visas auksas kam nors priklauso ir todėl visas auksas žmonių laikomas grynųjų pinigų pavidalu. Jeigu visuomenėje yra 3000 tonų aukso, tai visi 3000 tonų kam nors priklauso, ir bet kuriuo metu yra laikomi atskirų žmonių atsargose. Bendroji grynųjų pinigų suma visuomenėje visada lygi bendrai pinigų pasiūlai. Tad nors tai skamba keistai, jeigu pasaulyje nebūtų netikrumo, tai negalėtų būti jokios pinigų sistemos! Pasaulyje be netikrumo niekas nenorėtų laikyti grynųjų pinigų, todėl jų paklausa be galo smuktų, kainos kiltų iki begalybės, ir bet kokia pinigų sistema sužlugtų. Grynųjų pinigų laikymas turi būti vertinamas ne kaip erzinantis ir nepageidaujamas dalykas, trikdantis piniginius mainus, o kaip absoliuti bet kokios piniginės ekonomikos būtinybė.

Be to, netikslu sakyti, kad pinigai „cirkuliuoja“. Kaip visos iš fizikos mokslo pasiskolintos metaforos, ši metafora kalba apie mechaninį, nuo žmonių valios nepriklausomą, tam tikru greičiu vykstantį procesą. Bet iš tikrųjų pinigai ne „cirkuliuoja“; laikas nuo laiko jie *perduodami* iš vieno asmens kitam asmeniui. Pinigų egzistavimas, kaip jau sakyta, priklauso nuo žmonių noro laikyti grynųjų pinigų atsargas.

Šio skyriaus pradžioje matėme, kad „kaupimas“ niekada nekenkia visuomenei. Dabar galime suprasti, kad pinigų kainos pokyčiai, kuriuos sukelia pinigų paklausos pokyčiai, visuomenei net naudingi – taip pat naudingi, kaip bet kurie kiti pokyčiai, kuriuos sukelia padidėjusi prekių ar paslaugų pasiūla. Matėme, kad bendroji grynųjų pinigų suma visuomenėje lygi bendrai pinigų pasiūlai. Tarkime, kad pasiūla išlieka nepakitusi, pavyzdžiui, 3000 tonų. Dabar įsivaizduokime, kad dėl kokios nors priežasties – galbūt dėl augančio nerimo – grynųjų pinigų paklausa padidėja. Žinoma, šio poreikio tenkinimas naudingas visuomenei. Bet kaip jis gali būti patenkintas, jeigu bendra grynųjų pinigų suma išlieka ta pati? Labai paprastai: žmonėms pradėjus labiau vertinti grynus pinigus, pinigų paklausa padidėja, o kainos sumažėja. Todėl ta pati grynųjų pinigų suma „realiai“ tampa didesne suma, t. y. padidėja lyginant su prekių kainomis – funkcija, kurią pinigai turi atlikti. Žodžiu, žmonių turimų grynųjų pinigų efektyvumas padidėja. Ir atvirkščiai, paklausos gryniems pinigams mažėjimas skatina leisti pinigus ir pakelia kainas. Žmonių norą turėti mažiau efektyvius grynus pinigus patenkins tai, kad tas pats grynųjų pinigų kiekis būtinai atliks didesnę darbą.

Taigi, pinigų kainos kaita, atsirandanti dėl pasiūlos pokyčių, tik keičia piniginio vieneto efektyvumą neduodama jokios visuomeninės naudos, tuo tarpu kilimas ar kritimas, kurį sukelia grynųjų pinigų *paklausos* pokyčiai, visuomenei *naudingas* – nes jis tenkina žmonių norą naudotis santykinai didesne ar mažesne grynųjų pinigų dalimi grynųjų pinigų funkcijai atlikti. Kita vertus, padidėjusi pinigų *pasiūla* visada nuvilia visuomenės norą turėti *efektyvesnę* bendrą grynųjų pinigų sumą (efektyvesnę perkamosios galios požiūriu).

Paklaustas žmogus beveik visada pasakys, kad jis nori turėti tiek pinigų, kiek tik gali gauti! Bet iš tikrųjų jis nori ne daugiau piniginių vienetų – uncijų aukso ar „dolerių“ – o daugiau *efektyvių* vienetų, t. y. leidžiančių nusipirkti už juos daugiau prekių ir paslaugų. Matėme, kad visuomenė negali patenkinti šio poreikio didindama pinigų pasiūlą – nes padidėjusi pasiūla paprasčiausiai *atskies* kiekvienos uncijos efektyvumą ir pinigų realiai bus ne daugiau nei iki tol. Žmonių pragyvenimo lygis (išskyrus nepiniginio aukso panaudojimo sritį) negali pakilti didinant aukso gavybą. Jeigu žmonės nori turėti savo rankose efektyvesnes aukso uncijas, jie gali jas gauti tik mažėjant kainoms ir didėjant kiekvienos uncijos efektyvumui.

10. Stabilizuoti kainų lygį?

Kai kurie teoretikai aiškina, jog laisvoji monetarinė sistema būtų neracionali dėl to, kad ji „nestabilizuotų kainų lygį“, t. y. piniginio vieneto kainos. Pinigai, anot jų, turi būti fiksuotas etalonas, kuris niekada nekinta. Todėl jų vertė, arba perkamoji galia, turi būti stabilizuota. Kadangi laisvoje rinkoje pinigų kaina neišvengiamai svyruos, laisvė turi nusileisti valstybiniam valdymui, garantuojančiam stabilumą.¹² Stabilumas užtikrins teisingumą – pavyzdžiui, santykiuose tarp skolininkų ir skolintojų taip, kad skolos bus gražinamos tokios pat perkamosios galios doleriais ar aukso uncijomis, kaip ir skolinant.

Tačiau jeigu skolintojai ir skolininkai nori apsisaugoti nuo būsimų perkamosios galios pokyčių, jie tai gali nesunkiai padaryti ir laisvoje rinkoje. Sudarydami sandorius jie gali suderėti, kad gražinant skolą suma bus koreguojama atsižvelgiant į sutartą pinigų vertės pokyčio indeksą. Nors stabilizuotojai jau seniai siūlo panašias priemones, gana keista, kad būtent skolintojai ir skolininkai, kuriems žadama didžiausia nauda iš stabilumo, retai naudojami šia galimybe. Ar valdžia gali prievarta suteikti žmonėms „naudą“, kurios jie savo noru jau atsisakė? Matyt, dauguma verslininkų šiame neišvengiamo netikrumo pasaulyje labiau kliaujasi savo gebėjimu numatyti būsimas rinkos sąlygas. Galiausiai pinigų kaina niekuo nesiskiria nuo visų kitų rinkos kainų. Visos jos kinta atsiliepdamos į paklausos pokyčius; tad kodėl pinigų atveju turėtų būti kitaip?

O iš tikrųjų dirbtinis stabilizavimas rimtai trikdytų ir išderintų rinkos funkcionavimą. Kaip jau nurodėme, žmonės būtų neišvengiamai nuviliami jiems siekiant pakeisti realią grynųjų pinigų proporciją; nebūtų jokios galimybės keisti grynųjų pinigų kiekį proporcingai kainoms. Be to, pragyvenimo lygis visuomenėje kyla dėl sėkmingų kapitalinių įdėjimų. Didėjantis produktyvumas mažina kainas (ir kaštus) ir tokiu būdu paskleidžia laisvos verslininkystės vaisius visai visuomenei, keldamas visų vartotojų pragyvenimo lygį. Kainų lygio prievartinis palaikymas stabdo šio aukštesnio pragyvenimo lygio sklaidą.

Žodžiu, pinigas nėra „fiksuotas etalonas“. Jis yra prekė, tarnaujanti kaip mainų tarpininkė. Pinigo vertės lankstumas, atsiliepiantis į vartotojų paklausą, lygiai taip pat svarbus ir naudingas, kaip bet kuri kita laisva kainodara rinkoje.

11. Koegzistuojantys pinigai

Jau susidarėme tam tikrą pinigų vaizdą visiškai laisvoje rinkoje: auksas arba sidabras pradedamas naudoti kaip mainų tarpininkas; aukso monetos kaldinamos privačių konkuruojančių firmų; jos vertinamos pagal svorį; kainos rinkoje laisvai svyruoja, priklausomai nuo vartotojų paklausos ir produktyvių išteklių pasiūlos. Kainų laisvė būtinai implikuoja piniginio vieneto perkamosios galios kaitą; neįmanoma jėga kištis į pinigų vertės pokyčius, kartu neiškraipant visų prekių laisvas kainas. Laisvoji ekonomika nebūtų chaotiška. Priešingai, ekonomika veiktų sklandžiai ir efektyviai, tenkindama vartotojų norus. Pinigų rinka taip pat gali būti laisva.

Iki šiol problemą buvome supaprastinę tardami, kad pinigų funkciją atlieka tik vienas metalas, auksas. Bet tarkime, kad pasaulio rinkoje cirkuliuoja dvejetas ar daugiau pinigų rūšių, pavyzdžiui, auksas ir sidabras. Galbūt auksas bus pinigas viename regione, o sidabras kitame,

¹² Šiuo atveju nesvarbu, kaip valdžia tai darys. Daugiausia tai bus vadžios reguliuojamos pinigų pasiūlos pokyčiai.

arba jie gali cirkuliuoti kartu. Auksas, kurio uncija brangesnė, gali būti naudojamas stambesniems sandoriams, sidabras – smulkesniems. Ar dveji pinigai neišvengiamai sukeltų painiavą? Ar valdžia turėtų įsikišti ir nustatyti fiksuotą jų santykį („bimetalizmas“) arba demonetizuoti vieną iš metalų (įvesti „vieningą standartą“)?

Labai galimas dalykas, kad rinka, būdama laisva, laikui bėgant paliktų tik vieną metalą kaip pinigą. Tačiau pastaraisiais amžiais sidabras atkakliai priešinosi aukso įsiviešpatavimui. Ir vis dėlto valdžiai visai nebūtina kištis ir gelbėti rinką nuo jos pačios įgeidžio turėti dvejopus pinigus. Sidabras liko apyvartoje būtent todėl, kad buvo patogus (pavyzdžiui, smulkiai gražai). Auksas ir sidabras galėtų kuo puikiau cirkuliuoti kartu, kaip jau buvo praeityje. Dviejų metalų santykinė pasiūla ir paklausa nustatys jų keitimo santykį ir šis santykis, *kaip bet kokia kita kaina*, nuolat svyruos, atsiliepdamas į šiuos kintančius veiksnius. Tam tikru metu aukso ir sidabro uncijos gali keistis santykiu 16:1, kitu metu – 15:1 ir t.t. Kuris metalas taps atsiskaitymu vienetu, priklausys nuo konkrečių rinkos sąlygų. Jeigu auksas bus toks pinigas, tai dauguma sandėrių bus apskaičiuojami aukso uncijomis, o sidabro uncijos bus keičiamos į aukso uncijas laisvai svyruojančiu kursu.

Turėtų būti aišku, kad dviejų metalų keitimo kursas ir perkamoji galia visada links į proporcingumą. Jeigu prekių kainos sidabro atžvilgiu penkiolika kartų aukštesnės nei aukso atžvilgiu, keitimo kursas turėtų būti maždaug 15:1. Jeigu ne, tada apsimokės keisti vieną metalą į kitą, kol nusistovės pusiausvyra. Antai jeigu kainos sidabro atžvilgiu bus penkiolika kartų aukštesnės nei aukso atžvilgiu, o aukso/sidabro kursas – 20:1, tada žmonės skubės parduoti savo prekes už auksą, pirkti sidabrą ir po to vėl perpirkti prekes už sidabrą, tokiu būdu iš šios operacijos gražiai pasipelnys. Tai greitai atstatys keitimo kurso „perkamosios galios paritetą“; kai auksas nupigs sidabro atžvilgiu, „sidabrinės“ kainos pakils, o „auksinės“ prekių kainos nusmuks.

Žodžiu, laisvoji rinka yra neprilygstamai *tvarkinga* ne tik tada, kai pinigai laisvi, bet net tada, kai apyvartoje yra daugiau nei viena pinigų rūšis.

Kokį „standartą“ sukurs laisvi pinigai? Svarbiausia, kad tas standartas nebūtų primetamas valdžios įsaku. Pati savaimė rinka gali padaryti auksą vieninteliu pinigų („aukso standartas“), sidabrą vieninteliu pinigų („sidabro standartas“) arba galbūt, ir greičiausiai, paliktų juos abu, nustatydamas laisvai svyruojantį jų keitimo kursą („paraleliniai standartai“).¹³

12. Pinigų saugyklos

Tarkime, kad laisvoji rinka pinigų pasirinko auksą (paprastumo dėlei vėl užmirškime sidabrą). Tačiau auksas, net monetų pavidalu, dažnai yra nepatogus ir gremėzdiškas jį nešiojant ir tiesiogiai naudojant mainuose. Didesniems sandoriams nepatogu ir brangu gabentis kelis šimtus svarų aukso. Bet čia vėl gelbsti laisvoji rinka, visada pasiruošusi tenkinti visuomenės poreikius. Pirmiausia, auksas turi būti kur nors saugomas, o kadangi, kaip ir

¹³ Apie istorinius paralelinių standartų pavyzdžius žr. W. Stanley Jevons, *Money and the Mechanism of Exchange* (London: Kegan Paul, 1905), p. 88-96 ir Robert S. Lopez, „Back to Gold, 1252“, *The Economic History Review* (December 1956), p. 224. Auksakalystė naujųjų amžių Europoje beveik vienu metu atsirado Genujoje ir Florencijoje. Florencija įsivedė bimetalizmą, o „Genuja, priešingai, laikydama valdžios apribojimo principo, nemėgino prievarta nustatyti skirtingų metalų monetų mainomojo santykio“, *ibid.* Apie paralelinių standartų teoriją žr. Mises, *op. cit.*, p. 179. Apie JAV Valstybinės prabų laboratorijos pareigūno siūlymą Jungtinėms Valstijoms pereiti prie paralelinių standartų žr. I.W.Sylvester, *Bullion Certificates as Currency* (New York, 1882).

kitose verslo šakose, specializacija yra efektyviausia, ji bus efektyviausia ir saugykliniame versle. Todėl kai kurios firmos rinkoje pradės sėkmingai teikti saugojimo paslaugas. Kai kurios taps aukso saugyklomis, kur laikomas daugybės savininkų auksas. Kaip visose saugyklose, savininko teisę į saugomas prekes patvirtina *saugyklos kvitas*, kuris išduodamas saugomoms prekėms. Kvitais suteikia savininkui teisę atsiimti savo prekę bet kuriuo pageidaujamu laiku. Tokia saugykla gaus savo pelną tuo pat būdu, kaip ir kitos, t.y. nustatydamas tam tikrą savo paslaugos kainą.

Galima neabejoti, kad aukso saugyklos, arba pinigų saugyklos, laisvoje rinkoje klestėtų ne blogiau nei kitos saugyklos. Tiesą sakant, pinigų atveju saugyklos atlieka net svarbesnį vaidmenį. Juk visos kitos prekės eina vartojimui, tad po tam tikro laiko išimamos iš saugyklos vartojimo arba gamybos reikmėms. Bet pinigai, kaip matėme, fizine prasme paprastai nėra „vartojami“; vietoje to jie naudojami keitimui į kitas prekes arba guli laukdami tokių mainų ateityje. Žodžiu, pinigai yra ne tiek „vartojami“, kiek paprasčiausiai perduodami iš vieno asmens kitam.

Tokioje padėtyje patogumo sumetimais neišvengiamai skatins *keitimąsi saugyklos kvitais, o ne pačiu fiziniu auksu*. Tarkime, pavyzdžiui, kad Smitas ir Džonsas abu laiko savo auksą toje pačioje saugykloje. Džonsas perduoda Smitui automobilį už 100 aukso uncijų. Jie gali atlikti visą brangią procedūrą: Smitas atsiima savo auksą ir atneša jį Džonsui, po to Džonsas gabena auksą atgal deponavimui į saugyklą. Bet, žinoma, jie pasirinks daug patogesnę procedūrą: Smitas paprasčiausiai duos Džonsui saugyklos kvitą šimtui uncijų aukso.

Tokiu būdu pinigų saugyklų kvitais vis labiau pradeda funkcionuoti kaip *pinigų pakaitalai*. Vis mažiau ir mažiau sandorių atliekama transportuojant patį auksą; vis dažniau vietoje aukso naudojami popieriniai aukso pakvitavimai. Vystantis rinkai šį pakaitalų diegimo procesą kontroliuos trys apribojimai. Pirmas bus tai, koku mastu žmonės naudosis šiomis pinigų saugyklomis – *bankais* – o ne grynais pinigais. Suprantama, jeigu Džonsas kokiais nors sumetimais nenorės naudotis banku, tai Smitui teks jam gabenti patį auksą. Antras apribojimas – *kiekvieno banko klientūros dydis*. Kitaip sakant, kuo daugiau mainų vyksta tarp *skirtingų* bankų klientų, tuo daugiau aukso tenka transportuoti. Kuo daugiau mainų vyksta tarp to paties banko klientų, tuo mažiau reikia tokio transportavimo. Jeigu Džonsas ir Smitas būtų skirtingų saugyklų klientai, Smito bankas (arba pats Smitas) turėtų gabenti auksą į Džonso banką. *Trečia*, klientai turi būti tikri savo bankų patikimumu. Jeigu jie staiga sužinos, kad, pavyzdžiui, banko pareigūnai yra padarę nusikaltimų, bankas veikiausiai kaip mat žlugs. Šiuo požiūriu, visos saugyklos – kaip ir visos reputacija grindžiamos verslovės – yra panašios.

Augant bankams ir pasitikėjimui jais, jų klientams gali pasirodyti patogiau atsisakyti popierinių kvitų – vadinamųjų *banknotų* – ir vietoje jų savo nuosavybę įforminti sąskaitų pavidalu. Pinigų pasaulyje jos vadinamos *banko depozitais*. Vietoje popierinio kvito klientas turi sąskaitą banke; jis vykdo mainus duodamas savo bankui pavedimą pervesti šios sąskaitos dalį kam nors kitam. Antai mūsų pavyzdyje Smitas nurodys bankui pervesti iš jo aukso sąskaitos 100 uncijų Džonsui. Šis raštiškas nurodymas vadinamas *čekiu*.

Turbūt aišku, kad ekonominiu požiūriu nėra jokio skirtumo tarp banknoto ir banko depozito. Abu jie yra saugomo aukso nuosavybės dokumentai; abu gali būti perleisti kaip

pinigų pakaitalai ir abiem galioja tie patys trys jų naudojimo masto apribojimai. Klientas gali rinktis, kaip jam patogiau fiksuoti savo nuosavybę – banknotų ar depozito forma.¹⁴

O kaip visos šios operacijos atsiliepia pinigų pasiūlai? Jeigu banknotai arba banko depozitai naudojami kaip „pinigų pakaitalai“, ar tai reiškia, kad reali pinigų pasiūla ekonomikoje padidėja, nepaisant nepakitusių aukso atsargų? Žinoma, ne. Juk pinigų pakaitalai tėra saugyklos kvitai realiai deponuotam auksui. Jeigu Džonsas savo saugykloje laiko 100 uncijų aukso ir gauna atitinkamą kvitą, šis kvitas rinkoje gali būti naudojamas kaip pinigas, bet tik kaip patogus turimo aukso ženklas, ne kaip papildomas auksas. Tad nors banko rūsiuose laikomas auksas tokiu atveju nustoja būti efektyvios pinigų pasiūlos dalis, jis laikomas kaip *rezervas* jo kvitui ir gali būti bet kada jo savininko pareikalautas. Taigi, pakaitalų daugėjimas ar mažėjimas niekaip nekeičia pinigų pasiūlos. Keičiasi tik pasiūlos *forma*, ne jos apimtis. Pavyzdžiui, visuomenės pinigų pasiūlą gali sudaryti dešimt milijonų uncijų aukso. Kai šeši milijonai bus deponuoti bankuose, pakeitus juos aukso kvitais, efektyvi pasiūla bus tokia: keturi milijonai aukso uncijų ir šeši milijonai aukso uncijų jų popieriniais kvitais. Bendra pinigų pasiūla išlieka ta pati.

Keista, bet daugelis žmonių mano, kad bankai negalėtų užsidirbti pinigų, jeigu laikytųsi šio „100-procentinio rezervo“ principo (kvitus visada padengiant auksu). Tačiau iš tikrųjų tai nėra jokia problema, ir ją išsprendžia bet kokia saugykla. Beveik visos saugyklos be išlygų saugo savo klientų prekes (100-procentinis rezervas); antraip jos yra kaltinamos apgaule ir vagyste. Savo pelną jos užsidirba imdamos iš klientų mokesčių už paslaugas. Bankai gali lygiai taip pat imti mokesčių už savo paslaugas. Jeigu prieštaraujama, kad klientai nenorės mokėti didelių kainų, tai reikš, kad bankų paslaugos neturi didelės paklausos ir kad naudojimasis jomis mažės iki to lygmens, kuris klientus tenkins.

Dabar prieiname turbūt kebliausios monetarinės problemos, kurią tenka spręsti ekonomistui: turime įvertinti „dalinio rezervo bankininkystę“. Turime iškelti klausimą: ar laisvosios rinkos sąlygomis galėtų būti leista dalinio rezervo bankininkystė, ar ji turėtų būti uždrausta kaip apgaulė. Gerai žinoma, kad bankai retai laikydavosi „100%“ principo. Kadangi pinigai gali ilgam likti saugykloje, bankas susiduria su pagunda panaudoti dalį tų pinigų savo tikslams; pagundą didina ir tai, kad žmonėms paprastai nėra svarbu, ar iš saugyklos atsiimtos auksinės monetos yra tos pačios, kurias jie ten padėjo. Tad bankas yra gundomas noro pasidaryti pelno pasinaudojant kitų žmonių pinigais.

Jeigu bankai tiesiogiai paskolina tą auksą, tai kvitai, be abejo, dalinai nustoja savo vertės. Kai kurie kvitai tokiu atveju netenka padengimo auksu; žodžiu, bankas iš tikrųjų tampa bankrotu, nes negalėtų įvykdyti savo įsipareigojimų, jeigu to iš jo būtų pareikalauta. Jis nesugebėtų savo klientams gražinti jų nuosavybę, jeigu jie visi to panorėtų.

Paprastai bankai ima auksą ne tiesiogiai, o atspausdina nepadengtus arba „pseudo“ saugyklos kvitus, t.y. kvitus auksui, kurio saugykloje nėra ir negali būti. Ir jie juos skolina už palūkanas. Žinoma, ekonominiu požiūriu tai yra tas pats – atspausdinama daugiau sandėlio kvitų nei rūsiuose saugoma aukso. Bankas padaro štai ką: jis atspausdina aukso saugyklos kvitų, kurie niekuo nepadengti, visiems tikint, kad jų nominali vertė yra 100% padengta auksu. Šie pseudokvitai įsilieja į patiklį rinką kaip tikri kvitai ir tokiu būdu padidina realią šalies

¹⁴ Trečia pinigų pakaitalų forma yra simbolinės monetos (*token coins*) labai smulkiems pirkimams. Iš principo, jie nesiskiria nuo banknotų, tik yra „spausdinami“ ant pigaus metalo, o ne ant popieriaus.

pinigų pasiūlą. Minėtame pavyzdyje, jeigu bankai išleis netikrus, auksu nepadengtus kvitus dviems milijonams uncijų, šalies pinigų pasiūla pakils nuo dešimties iki dvylikos milijonų uncijų aukso – bent jau kol šis triukas nebus išaiškintas ir ištaisytas. Dabar, šalia keturių milijonų aukso uncijų, esančių pas žmones, yra dar aštuoni milijonai pinigų pakaitalų, iš kurių tik šeši padengti auksu.

Pseudokvity spausdinimas, kaip ir monetų klastojimas, yra *infliacijos* pavyzdys; ji bus dar nagrinėjama vėliau. *Infliaciją* galima apibrėžti kaip bet kokią *pinigų pasiūlos didėjimą ekonomikoje, kuri nelemia piniginio metalo atsargų didėjimas*. Tad pačia savo prigimtimi dalinio rezervo bankai yra infliacinės institucijos.

Bankų gynėjai atsako: bankai veikia kaip bet koks kitas verslas – jie rizikuoja. Iš tiesų, jeigu visi indėlininkai pareikalautų gražinti indėlius, bankai bankrutuotų dėl žybaus kvitų perviršio palyginti su saugyklose saugomu auksu. Bankai tiesiog kliaujasi tuo, kad ne visi iškart pareikalautų savo aukso (ir tai paprastai pasiteisina). Tačiau tarp „dalinio rezervo“ banko ir bet kokios kitos verslovės yra didžiulis skirtumas: kiti verslininkai rizikuoja savo pačių arba skolintu kapitalu, ir jeigu jie skolinasi, tai pasižada po tam tikro laiko skolą gražinti ir pasirūpina, kad turėtų pakankamai pinigų savo įsipareigojimą įvykdyti laiku. Jeigu Smitas metams pasiskolins 100 aukso uncijų, jis susitvarkys taip, kad turėtų 100 aukso uncijų reikiamu metu. Tačiau bankas nesiskolina iš savo indėlininkų; jis neįsipareigoja gražinti auksą nustatytu laiku ateityje. Veikiau jis įsipareigoja apmokėti kvitą auksu kada tik bus pareikalauta. Žodžiu, banknotas ar sąskaita nėra paskolos raštas; jis yra saugyklos kvitas svetimai nuosavybei. Be to, kai verslininkas skolinasi arba skolina pinigus, jis nepadidina pinigų pasiūlos. Paskolintos lėšos yra sutaupytos lėšos, dalis esamos pinigų pasiūlos, kuri pereina iš taupytojo skolininkui. Tačiau banko emisija dirbtinai didina pinigų pasiūlą, nes į rinką pumpuojami pseudokvitai.

Taigi, bankas rizikuoja ne taip, kaip įprasta verslui. Skirtingai nuo verslininko jis nederina savo aktyvų laiko struktūros su pasyvų laiko struktūra, t. y. nesirūpina turėti pakankamai pinigų laiku apmokėti savo skoloms. Priešingai, dauguma jo pasyvų yra momentalūs, bet jo aktyvai tokie nėra.

Toks bankas kuria pinigus iš nieko, ir jam nereikia, kaip visiems kitiems, užsidirbti pinigų kuriant bei parduodant savo paslaugas. Žodžiu, toks bankas *yra* ir visada buvo bankrotas; tačiau jo bankrotas *atsiskleidžia* tik tada, kai klientai pradeda jį įtarti ir jį „apgula“. Joks kitas verslas nesusiduria su tokiu reiškiniu kaip „apgultis“. Joks kitas verslas negali būti įvartytas į bankrotą pernakt vien todėl, kad klientai nusprendžia atsiimti savo nuosavybę. Joks kitas verslas nekuria fiktyvių pinigų, kurie išgaruoja, kai jie tikrai paskaičiuojami.

Baisius ekonominius padarinius, kuriuos sukelia dalinio rezervo bankų pinigai, nagrinėsime kitame skyriuje. Čia tik padarysime išvadą, kad tokia bankininkystė, kaip ir bet kuri kita užslėptos vagystės forma, neturi moralinės teisės egzistuoti laisvoje rinkoje. Tiesa, ant banknoto ar sąskaitos nėra parašyta, kad saugykla įsipareigoja bet kuriuo metu turėti visą padengimą auksu. Tačiau bankas pasižada pareikalavus jį gražinti; todėl kai jis išleidžia bent vieną fiktyvų kvitą, jis jau sukčiauja, nes iškart tampa nepajėgus vykdyti savo įsipareigojimus ir padengti visus banknotų ir indėlių sąskaitas.¹⁵ Tad apgaulė vykdoma būtent tada, kai

¹⁵ Žr. Amasa Walker, *The Science of Wealth*, 3rd ed. (Boston: Little, Brown, and Co., 1867) p. 139-41; o p. 126-232 – puikią dalinio rezervo bankininkystės analizę.

išleidžiami pseudokvitai. Kurie konkretūs kvitai yra apgaulingi, gali išaiškėti tik po įvykusios banko apgulties (nes visi kvitai atrodo vienodai), kai pavėlavę klientai lieka nieko nepešę.¹⁶

Jeigu laisvoje visuomenėje turi būti draudžiama apgaulė, tai dalinio rezervo bankininkystė turi būti draudžiama.¹⁷ Tačiau tarkime, kad apgaulė ir dalinio rezervo bankininkystė nedraudžiama, o iš bankų reikalaujama tik to, kad jie dengtų savo įsipareigojimus auksu pagal pirmą pareikalavimą. Nepajėgumas tai padaryti iškart reikštų bankrotą. Tokia sistema yra žinoma kaip „laisvoji bankininkystė“. Ar ji sukeltų apgaulingų piniginių pakaitalų masinę emisiją, tad ir dirbtinį naujų pinigų kūrimą? Daugelis žmonių yra tuo įsitikinę, manydami, kad „laukinė bankininkystė“ tiesiog astronomiškai padidintų pinigų pasiūlą. Bet iš tikrųjų būtų priešingai – „laisvoji bankininkystė“ sukurtų kur kas „tvirtesnę“ pinigų sistemą nei dabartinė.

Bankus varžytų minėtieji trys apribojimai, ir varžytų pakankamai griežtai. Visų pirma, kiekvieno banko ekspansiją ribotų aukso praradimas kito banko naudai. Juk bankas gali imtis pinigų ekspansijos tik *savo* klientūros ribose. Tarkime, pavyzdžiui, kad bankas A, turintis 10 000 uncijų aukso indėlių, išleis 2000 fiktyvių aukso uncijų kvitų ir paskolins juos įvairioms įmonėms arba investuos į vertybinius popierius. Skolininkas arba ankstesnis vertybinių popierių savininkas naujus pinigus išleis įvairioms prekėms ir paslaugoms. Galiausiai šie pinigai pasieks savininką, kuris yra *kito*, B, banko klientas.

Tada bankas B pareikalaus, kad bankas A padengtų savo kvitą auksu taip, kad tas auksas būtų pergabentas į banko B rūsius. Suprantama, kuo platesnis yra kiekvieno banko klientų ratas ir kuo daugiau jo klientai prekiauja tarpusavyje, tuo daugiau yra galimybių bankui plėsti savo kredito ir pinigų pasiūlą. Juk jeigu banko klientūra nedidelė, tai labai greitai po padirbtų pinigų išleidimo iš jo bus pareikalauta juos padengti – bet, kaip matėme, turimų lėšų jam pakaks tik dalies įsipareigojimų įvykdymui. Tad bankui vengiant bankroto pavojaus iš šios pusės, kuo mažesnė bus jo klientūra, tuo didesnę aukso dalį jis turės laikyti rezerve ir tuo mažiau turės galimybių ekspansijai. Jeigu kiekvienoje šalyje yra tik vienas bankas, tai erdvės ekspansijai yra žymiai daugiau nei tuo atveju, jeigu bendruomenėje būtų po vieną banką kas dviems žmonėms. Kitoms sąlygoms esant lygioms, kuo daugiau yra bankų ir kuo jie smulkesni, tuo „griežtesnė“ (ir geresnė) bus pinigų pasiūla. Panašiai, banko klientūrą riboja ir tie, kurie apskritai nesinaudoja bankais. Kuo daugiau žmonių naudojasi pačiu auksu, o ne bankiniais pinigais, tuo mažiau erdvės lieka bankinei infliacijai.

Tačiau tarkime, kad bankai sudaro kartelį ir susitaria apmokėti vienas kito kvitus nereikalaudami jų padengimo. Ir dar tarkime, kad bankiniais pinigais naudojasi visi. Ar išlieka kokie nors apribojimai bankų ekspansijai? Taip, nes išlieka klientų pasitikėjimo bankais stabdis. Nuolat didėjant banko kredito ir pinigų pasiūlai vis daugiau klientų pradės nerimauti

¹⁶ Galbūt libertarinėje sistemoje „bendros garantijos depozitas“ (*general warrant deposit*) (leidžiantis gražinti savininkui bet kokią homogenišką prekę) taptų „specifinės garantijos depozitu“, kuris, panašiai kaip lydraščiai, užstato kvitai, dokų kvitai ir t.t., nustato nuosavybės teisę į konkrečius, specifiskai žymimus objektus. Juk bendros garantijos depozito atveju saugykla gundoma pasinaudoti saugomomis prekėmis kaip *savo*, o ne kaip klientų nuosavybe. Būtent taip elgiasi bankai. Žr. Jevons, op. cit., p. 207-12.

¹⁷ Apgaulė yra *užslėpta* vagystė, nes ji reiškia, kad jau gavus vertybę sandoris nevykdomas. Trumpai, jeigu A parduoda B dėžę su etikete „kukurūzų dribsniai“, o atidarius ten pasirodo šiaudai, tai A apgaulė yra ne kas kita, kaip B nuosavybės vagystė. Panašiai ir saugyklos kvitų nesamam auksui, panašių į tikrus kvitus, spausdinimas yra turto savininkų apgaulinėjimas.

dėl rezervo dalies mažėjimo. O tikrai laisvoje visuomenėje tie, kurie suvokia realų bankų sistemos nemokumą, gali kurti antibankines sąjungas, raginančias klientus atsiimti savo pinigus kol ne vėlu. Žodžiu, tokių sąjungų raginama bankų apgultis ar net vien tokių sąjungų atsiradimo grėsmė leidžia stabdyti ir sukti atgal piniginę ekspansiją.

Šiais svarstymais nesiekiamo pasmerkti *kredito* praktiką, gyvybiškai svarbią funkciją laisvoje rinkoje. Kreditiniame sandoryje pinigų (dabartyje naudingos gėrybės) savininkas iškeičia juos į skolos gražinimo pasižadėjimą, kuris turi būti įvykdytas sutartu laiku ateityje (pasižadėjimas kaip „ateities gėrybė“), o palūkanų dydis atspindi skirtumą tarp dabarties ir ateities gėrybių vertinimo rinkoje. Tačiau banknotai ar banko depozitai nėra kreditas; jie yra saugyklos kvitai, suteikiantys teisę pagal pirmą pareikalavimą atsiimti pinigus (t.y. auksą) iš banko saugyklų. Skolininkas tvarkosi taip, kad galėtų gražinti skolą nustatytu laiku; dalinio rezervo bankininkas niekada negali įvykdyti daugiau nei tik menką dalį savo įsipareigojimų.

Kitame skyriuje nagrinėsime įvairias valdžios kišimosi į pinigų sistemą formas, daugumos kurių tikslas yra ne tramdyti apgaulingą pinigų leidybą, bet priešingai – šalinti šiuos ir kitus natūralius infliacijos stabdžius.

13. Santrauka

Ką sužinojome apie pinigus laisvoje visuomenėje? Išsiaiškinome, kad *visi* pinigai kilo ir turi kilti iš naudingos prekės, kurią rinka pasirinko mainų tarpininku. Piniginis vienetas – tai tiesiog piniginės prekės, dažniausiai metalo, tokio kaip auksas arba sidabras, svorio vienetas. Laisvės sąlygomis prekės pasirinkimas pinigų, jos išvaizda ir pavidalas priklauso nuo neprievertaujamų individų laisvo sprendimo. Todėl privati pinigų kalyba yra tokia pat teisėta ir pelninga, kaip bet kokia kita verslo veikla. Pinigų „kaina“ yra jų perkamoji galia visų prekių ekonominėje sistemoje atžvilgiu, ir ją apsprendžia jų pasiūla bei kiekvieno individo pinigų poreikiai. Bet koks valdžios mėginimas fiksuoti kainą trikdo žmonių paklausos pinigams tenkinimą. Jeigu žmonėms patogiau naudoti kaip pinigus daugiau nei vieną metalą, jų keitimo kursą rinkoje lems santykinė paklausa ir pasiūla, ir šis kursas turės tendenciją atitikti jų lyginamąją perkamąją galią. Jeigu metalo pasiūla pakankama tam, kad rinka pasirinktų jį pinigų funkcijai, joks jo pasiūlos didėjimas negali pagerinti jo piniginės funkcijos. Pinigų pasiūlos padidėjimas paprasčiausiai sumažins kiekvienos pinigų uncijos efektyvumą, neduodamas jokios naudos ekonomikai. Tačiau padidėjusios aukso ar sidabro atsargos tenkina *nepiniginius* poreikius (papuošalai, pramonės poreikiai ir t.t.), todėl visuomenei tai naudinga. Infliacija (pinigų pakaitalų daugėjimas, nepadengtas metalo atsargų didėjimu) niekada nėra visuomenei naudingas, jis tik leidžia vieniems pelnytis kitų sąskaita. Infliacija – kėsintis apgaule į nuosavybę – laisvoje rinkoje būtų negalima.

Žodžiu, laisvė gali tvarkyti pinigų sistemą taip pat puikiai, kaip ji tvarko visą likusią ekonomiką. Priešingai daugelio autorių įsitikinimui, pinigai nėra išskirtinė sritis, kuri reikalautų valdžios diktato. Ir šioje srityje laisvi žmonės gali geriausiai ir sklandžiausiai tenkinti visus savo ekonominius poreikius. Pinigams, kaip ir visai kitai žmogaus veiklai, „laisvė yra tvarkos motina, o ne dukra“.

III. VALDŽIOS KIŠIMASIS Į PINIGINIUS REIKALUS

1. Valstybės pajamos

Valdžia, kitaip nei visos kitos organizacijos, pajamas gauna ne kaip užmokestį už jos paslaugas. Todėl valdžios ekonominė problema skiriasi nuo bet kieno kito ekonominės problemos. Privatūs asmenys, norintys gauti iš kitų daugiau gėrybių ir paslaugų, turi kurti ir parduoti kitiems daugiau to, ko tiems reikia. Tačiau valdžiai pakanka susirasti būdą, kaip be savininko sutikimo eksproprijuoti daugiau jo gėrybių.

Natūrinių mainų ekonomikoje valdžios pareigūnai gali eksproprijuoti išteklius tik vienu būdu – grobdami gėrybes *natūra*. Piniginėje ekonomikoje jiems lengviau grobti *pinigini* turta, po to už pinigus įsigyjant gėrybių ir paslaugų arba pinigais subsidijuojant privilegijuotas grupes. Toks grobimas vadinamas *mokesčiais*.¹⁸

Tačiau mokesčiai nėra populiarūs ir mažiau romiais laikais jie dažnai sukeldavo revoliucijas. Pinigų atsiradimas, davęs žmonių giminei didžiulės naudos, atvėrė ir valdžiai rafinuotesnį kelią ištekliams nusavinti. Laisvoje rinkoje pinigai gali būti įsigyti tik kuriant ir parduodant žmonėms jų geidžiamas gėrybes bei paslaugas arba iš aukso kasybos (pramonės, kuri ilgainiui nėra pelningesnė už kitas). Tačiau jeigu valdžia randa būdą pinigams *klastoti* – kurti naujus pinigus iš nieko – ji gali greitai apsirūpinti pinigais nesivargindama paslaugų pardavimu ar aukso kasyba. Tada ji gali nusavinti išteklius slapčia ir beveik nepastebimai, nesukeldama mokesčių žadinamo priešiško. Tiesą sakant, pinigų klastojimas pačioms jo aukoms gali sukelti malonią neregėtos gerovės iliuziją.

Klastojimas yra tik kitas infliacijos pavadinimas – abiem atvejais sukuriama nauji „pinigai“, kurie nėra standartinis auksas ar sidabras, nors jie funkcionuoja panašiai. Dabar matome, kodėl valdžia yra iš prigimties infliacionistė: todėl, kad infliacija yra veiksmingas ir rafinuotas būdas valdžiai savintis visuomenės išteklius, neskausmingas ir todėl juolab pavojingas apmokestinimo būdas.

2. Ekonominiai infliacijos padariniai

Norėdami išsiaiškinti ekonominius infliacijos padarinius panagrinėkime, kas atsitinka, kai grupė pinigų padirbinėtojų imasi savo darbo. Tarkime, kad tam tikros ekonomikos pinigų pasiūlą sudaro 10 000 aukso uncijų. Klastotojams pavyksta nepastebimai į ją išvirkšti 2000 naujų „uncijų“. Kokie bus padariniai? Pirmiausiai, žinoma, klastotojai pasipelnys. Turėdami naujai sukurtus pinigus jie pasinaudos jais prekėms ir paslaugoms pirkti. Atkartojant frazę garsioje *New Yorker* karikatūroje, kur grupė klastotojų gėrisi savo rankdarbiu: „Puiki injekcija vartojimo išlaidoms paskatinti“. Būtent. Išlaidos vietiniam vartojimui išties gauna skatinančią injekciją. Nauji pinigai palaiapsniui, žingsnis po žingsnio įsilieja į ekonominę sistemą. Naujiems pinigams sklindant sukeliama kainos – kaip matėme, nauji pinigai gali tik atskiesti kiekvieno dolerio perkamąją galią. Tačiau šis atskiedimo procesas užima laiko ir todėl yra netolygus; kai kurie žmonės išlošia, kai kurie pralošia. Trumpai, klastotojai ir jų vietiniai mažmenininkai

¹⁸ Todėl tiesioginis gėrybių grobimas dabar nėra taip plačiai paplitęs kaip pinigų ekspropriacija. Pirmojo pavyzdžiai, kuriuos vis dar sutinkame – tai „įstatymo tvarka“ vykdomas žemės grobimas „visuomenės poreikiams“, kariuomenės apgyvendinimas okupuotoje šalyje ir ypač prievartinis darbo paslaugų konfiskavimas (pavyzdžiui, karinė prievolė, privaloma prisiekusių tarnyba, verslui privaloma mokesčių apskaita ir jų surinkimas).

padidina savo pajamas iki pakylant jų perkamų daiktų kainoms. Iš kitos pusės, žmonės atokesnėse ekonomikos srityse, kurie dar negavo naujų pinigų, susiduria su didesnėmis jų perkamų daiktų kainomis, jų pajamoms dar nepadidėjus. Antai mažmenininkai kitame šalies gale patirs nuostolius. Pirmieji naujų pinigų gavėjai laimi daugiausia – vėliausiai juos gavusių sąskaita.

Tad infliacija neduoda jokios bendros visuomeninės naudos; ji tik perskirsto turtą pirmaujantiems šiose lenktynėse vėluojančių sąskaita. Ir infliacija išties yra lenktynės – kas anksčiausiai gaus naujų pinigų. Vėluojantieji – kurie turi pakelti nuostolį – dažnai vadinami „fiksuočių pajamų grupėmis“. Dvasininkai, mokytojai, visi gyvenantieji iš algų šiose lenktynėse neišvengiamai atsilieka nuo kitų grupių. Ypač nukenčia tie, kurie priklauso nuo fiksuotų piniginių kontraktų – kontraktų, sudarytų iki infliacinio kainų pakilimo. Draudėjai ir įvairūs pensininkai, žemės savininkai, atidavę žemę ilgalaikiai nuomai, obligacijų savininkai ir kiti kreditoriai, grynųjų pinigų turėtojai – visi jie patiria didžiausią nuostolį dėl infliacijos. Būtent jie tokiu būdu yra „apmokestinami“.¹⁹

Infliacija sukelia ir kitus pragaištingus padarinius. Ji sujaukia pagrindinį mūsų ekonomikos elementą – verslo apskaitą. Kadangi kainos kinta netolygiai ir nevienodu greičiu, verslui tampa labai sunku atskirti tvarius pokyčius nuo laikinų ir teisingai įvertinti tiek vartotojų paklausą, tiek savo operacijų kaštus. Pavyzdžiui, apskaitos praktika tam tikro aktyvo „kaštus“ nustato kaip tą sumą, kurią verslovė už jį sumokėjo. Tačiau įsiterpiant infliacijai nusidėvėjusių aktyvų keitimo kaštai bus daug didesni nei jie užfiksuoti apskaitoje. Todėl infliacijos metu verslovė smarkiai pervertins pelną – ir net gali švaistyti kapitalą įsivaizduodama, kad didina įdėjimus.²⁰ Panašiai akcijų ir nejudamo turto savininkai infliacijos metu gaus kapitalo prieaugį, kuris iš tikrųjų nėra joks „prieaugis“. Bet jie gali išseikvoti jo dalį nesuvokdami, kad tokiu būdu jie suvartoja savo pagrindinį kapitalą.

Sukurdamą iliuzinį pelną ir iškreipdamą ekonominę apskaitą infliacija sutrikdo rinkos mechanizmą, baudžiantį neefektyvias ir skatinantį efektyvias įmones. Beveik visi verslai tariai klesti. Bendroji „pardavėjo rinkos“ atmosfera smukdo vartotojams tiekiamų prekių ir paslaugų kokybę, nes vartotojai paprastai mažiau priešinasi kainų augimui, kai jis vyksta kokybės bloginimo pavidalu.²¹ Darbo kokybė infliacijos metu smunka dėl subtilesnės priežasties: žmonės pasigauna greito praturtėjimo planų, neva lengvai įgyvendinamų nuolat kylančių kainų epochoje, ir pradeda niekinti rimtas pastangas. Infliacija taip pat baudžia taupiuosius ir malonina skolininkus, nes bet kuri paskolintų pinigų suma bus gražinama mažesnės perkamosios galios doleriais nei ji buvo juos skolinant. Todėl atsiranda paskatų veikiau skolintis ir mokėti vėliau, negu taupyti ir skolinti. Tokiu būdu infliacija smukdo bendrą pragyvenimo lygį vyraujant iliuzinei „klestėjimo“ nuotaikai.

¹⁹ Tapo madinga „pažangiečiams“ šaipytis iš „konservatorių“ rūpinimosi našlėmis ir našlaičiais, nukenciančiais dėl infliacijos. Ir vis dėlto būtent tai yra viena rimčiausių problemų. Ar iš tikrųjų yra „pažangus“ dalykas – plėsti našles ir našlaičius, po to naudojant gautas lėšas fermerių ir karo pramonės subsidijavimui?

²⁰ Ši klaida bus rimčiausia įmonėse su labiausiai nusidėvėjusia įranga ir labiausiai kapitalizuotose pramonėse. Todėl infliacijos metu daugybė suklaidintų įmonių įsilies į šias pramonės šakas. Smulkiau apie šią kaštų apskaitos klaidą žr. W.T. Baxter, „The Accountant's Contribution to the Trade Cycle,“ *Economica* (May, 1955), p. 99-112.

²¹ Šiais laikais, kai taip rūpinamasi dėl „pragyvenimo lygio indeksavimo“, atsiranda stiprių paskatų kelti kainas tokiais būdais, kad jos neatsispindėtų indekse.

Laimei, infliacija negali tęstis be galo. Žmonėms palaipsniui atsiskleidžia šios apmokestinimo formos esmė; jie pastebi nuolatinį pinigų perkamosios galios mažėjimą.

Iš pradžių, kai kainos kyla, žmonės galvoja: „Tai nenormalu, tai yra kokio nors atsitiktinumo padarinys. Turiu atidėti pirkimus ir palaukti kol kainos nusmuks.“ Tokia yra įprastoji nuostata per pirmąją infliacijos fazę. Tokia nuostata kiek pristabdo patį kainų augimą ir dar labiau nuslepia infliaciją, nes dėl jos pinigų paklausa padidėja. Tačiau infliacijai tęsiantis žmonės pradeda suprasti, jog kainos toliau kils dėl nesiliaujančios infliacijos. Dabar jie galvos: „Pirksiu dabar, nors kainos aukštos, nes jeigu ilgiau lauksiu, jos dar labiau pakils.“ Todėl pinigų paklausa pradeda mažėti ir kainos pakyla daugiau, proporcingumo požiūriu, nei padidėja pinigų pasiūla. Šioje fazėje iš valdžios paprastai pradedama reikalauti „sumažinti pinigų stygių“, atsiradusį dėl spartėjančio kainų kilimo; tad valdžia griebiasi dar didesnės infliacijos. Greit šalis pasiekia „lūžio bumo“ fazę, kai žmonės sako: „Turiu pirkti bet ką ir dabar – kad tik atsikratyčiau pinigų, kurie nuvertėja mano rankose.“ Pinigų pasiūla milžiniškai didėja, jų paklausa katastrofiškai smunka, kainos pasiekia astronominių aukštį. Gamyba smunka, nes žmonės vis daugiau savo laiko skiria paieškoms būdų, kaip atsikratyti savo pinigų. Šalies pinigų sistema faktiškai sužlunga ir ekonomika pereina prie kitų pinigų, jeigu jie yra prieinami – prie kitų metalų ir užsienio valiutų, jeigu infliacija vykdoma vienoje šalyje, arba net grįžta prie natūrinių mainų. Pinigų sistema palūžta nuo infliacinio smūgio.

Ši *hiperinfliacijos* padėtis yra žinoma iš istorijos: ją rodo Prancūzijos revoliucijos „assignatų“ ir Amerikos revoliucijos „kontinentalų“ baigtis, ypač 1923 metų Vokietijos krizė, o taip pat Kinijos ir kitų šalių valiutų krizės po Antrojo pasaulinio karo.²²

Dar vienas kaltinimas infliacijai yra tas, kad jeigu naujai išleisti pinigai pirmiausia naudojami verslui kredituoti, tai infliacija sukelia baisų „verslo ciklą“. Šis beveik nepastebimas, bet pragaištingas procesas vyksta taip: nauji pinigai išleidžiami valdžios globojamos bankinės sistemos ir jie yra skolinami verslui. Verslininkams šios naujos lėšos atrodo tinkamos investicijoms. Tačiau kitaip nei investicijos laisvoje rinkoje šios lėšos atsiranda ne iš savanoriškų santaupų. Naujieji pinigai verslininkų investuojami į įvairius projektus, jie išmokami aukštesniais atlyginimais darbininkams ir didesnėmis kainomis už kitus gamybinius faktorius. Naujiesiems pinigams persmelkus visą ekonomiką žmonės grįžta prie senųjų savanoriškų vartojimo/taupymo proporcijų. Žodžiu, jeigu žmonės yra linkę taupyti ir investuoti maždaug 20% savo pajamų suvartodami likusias, tai naujieji verslui paskolinti bankų pinigai iš pradžių sukuria iliuziją, kad toji santaupų dalis didėja. Kai nauji pinigai nusėda visuomenėje, joje atsistato 20/80 proporcija, ir tada daugelis įdėjimų pasirodo nuostolingi. Infliacinio bumo suviliotų nuostolingų įdėjimų likvidavimas yra *depressinė* verslo ciklo fazė.²³

3. Prievartinis pinigų emisijos monopolis

Iki klastojimui tampant valdžios pajamų šaltiniu turi būti jau gerokai pažengta kelyje tolyn nuo laisvosios rinkos. Valdžia negali paprasčiausiai įsiveržti į veikiančią rinką su savo atsispausdintais popieriniais bilietais. Jai veikiant tokiu būdu nedaugelis žmonių imtų jos pinigus. Net šiais laikais daugybė žmonių „atsilikusiose šalyse“ paprasčiausiai atsisako imti

²² Apie Vokietijos atvejį žr. Constantino Bresciani-Turroni, *The Economics of Inflation* (London: George Allen and Unwin, Ltd., 1937).

²³ Plačiau žr. Murray N. Rothbard, *America's Great Depression* (Princeton: D. Van Nostrand Co., 1963), Part I.

popierinius pinigus ir prekyboje naudojami tik auksu. Todėl valstybinė intervencija turi būti labiau rafinuota ir palaipsnė.

Prieš keletą šimtmečių dar nebuvo bankų ir todėl valdžia negalėjo masinei infliacijai panaudoti bankinę sistemą, kaip ji tai gali šiandieną. Ką ji galėjo padaryti, kai apyvartoje buvo tik auksas ir sidabras?

Pirmas žingsnis, kurį tvirtai žengia bet kuri valdžia, yra absoliutus pinigų kalybos monopolizavimas. Tai yra būtinoji priemonė perimant į savo rankas pinigų pasiūlos kontrolę. Monetose būdavo įspaudžiamas karaliaus arba valdovo atvaizdas ir skleidžiamas mitas, kad pinigų kalyba esanti išimtinė karališkojo „suverenumo“ prerogatyva. Kalyklų monopolis leido valdžiai kaldinti tokias monetų denominacijas, kokių norėjo ji, o ne visuomenė. Dėl šios priežasties monetų įvairovė rinkoje buvo prievarta apribota. Be to, kalykla dabar galėjo reikalauti kainos, didesnės už savo kaštus („senjoražas“), kainos, vos padengiančios kaštus („brasažas“) arba tiekti monetas nemokamai. Senjoražas yra monopolinė kaina, ir ji ypač apsunkino lydinių konvertavimą į monetas; kita vertus, nemokamas kaldinimas dirbtinai stimuliuo monetų gamybą iš lydinių ir vertė visus mokesčių mokėtojus mokėti už kaldinimo paslaugas.

Išsigijusios kaldinimo monopolį valstybės pradėjo diegti piniginio vieneto *pavadinimo* vartojimą, siekdamos monetos pavadinimą atskirti nuo jos tikrojo pagrindo – monetos svorio. Tai irgi buvo labai svarbus žingsnis, nes jis kiekvieną valstybę atpalaidavo nuo būtinybės laikytis bendrų pasaulinės rinkos pinigų. Užuoat naudojusi aukso arba sidabro granais ar gramais kiekviena valstybė tariamo piniginio patriotizmo vardan susikūrė savo nacionalinių pinigų pavadinimus: dolerius, markes, frankus ir pan. Šiuo žingsniu buvo paruošta svarbiausioji valstybinio monetų klastojimo priemonė: nuvertinimas (*debasement*).

4. Nuvertinimas

Nuvertinimas tapo valstybės priemone padirbinėti monetas, kurias pinigų grynumo palaikymo dingstimi ji draudė gaminti privačiam verslui. Kartais valdžia griebdavosi paprastos apgaulės, slapčia atmiešdama auksą pigesniais metalais. Tačiau dažniausiai kalykla lydydavo ir naujai kaldindavo visas valstybės monetas gražindama valdiniam tą patį – bet jau lengvesnių – „svarų“ arba „markių“ skaičių. Likęs aukso arba sidabro svoris buvo pasisavinamas karaliaus ir naudojamas jo išlaidoms. Tokiu būdu valdžia nuolat darkė ir kaitaliojo piniginių standartą, kurį buvo pasižadėjusi saugoti. Pajamos iš pinigų nuvertinimo buvo arogantiškai laikomos valdovų „senjoražo“ teise.

Spartus ir drastiškas pinigų nuvertinimas viduramžiais buvo būdingas reiškinys beveik visoms Europos šalims. Antai 1200 po K. prancūzų *livre tournois* buvo apibrėžtas kaip devyniasdešimt aštuoni gramai gryno sidabro; 1600 po K. jo vertė buvo tik vienuolika gramų. Pažymėtinas *dinaro*, Ispanijos saracėnų monetos atvejis. Iš pradžių, jį pirmąkart nukaldinus septintojo amžiaus pabaigoje dinaras reiškė šešiasdešimt penkis aukso granus. Saracėnai garsėjo griežtumu piniginiuose reikaluose, ir XII amžiaus viduryje dinaras vis dar buvo šešiasdešimties granų. Tačiau tuo metu krikščionių karaliai užkariavo Ispaniją, ir XIII amžiaus pradžioje dinaras (vadinamas jau *maravedi*) palengvėjo iki keturiolikos granų. Netrukus ši auksinė moneta tapo per daug lengva apyvartai ir buvo pakeista sidabrine moneta, sveriančia

dvidešimt šešis granus. Ši moneta taip pat buvo nuvertinta, ir XV amžiaus viduryje *maravedi* tesudarė 1,5 sidabro granų, vėl tapdama per lengva apyvartai.²⁴

5. Greshamo dėsnis ir pinigų kalyba

a. Bimetalizmas

Valdžia įveda kainų kontrolę dažniausiai tam, kad nukreiptų visuomenės dėmesį nuo savo vykdomos infliacijos į tariamas laisvosios rinkos ydas. Kaip matėme, „Greshamo dėsnis“ – kad dirbtinai pervertintas pinigas paprastai išstumia dirbtinai nuvertintą pinigą iš apyvartos – yra bendrųjų kainos kontrolės padarinių pavyzdys. Valdžia faktiškai įveda kainos maksimumą vienam pinigui kito atžvilgiu. Kainos maksimumas sukelia pinigą, kuriam uždedama maksimali kaina (kuris dirbtinai nuvertinamas), stygių – jis nusėda „kojinėse“ arba užsieniuose – ir tokiu būdu pervertintas pinigas jį išstumia iš apyvartos.

Matėme, kaip tai įvyksta naujų ir susidėvėjusių monetų atveju, kuris yra vienas pirmųjų Greshamo dėsnio pavyzdžių. Pakeitusi pinigą prasmę nuo svorio iki paprasto užrašo ir standartizavusi denominacijas savo pačios, o ne visuomenės patogumui, valdžia vadino tiek naujas, tiek nusidėvėjusias monetas tuo pačiu vardu, nors jos buvo skirtingo svorio. Todėl žmonės slėpdavo į atsargas arba eksportuodavo pilno svorio naujas monetas leisdami į apyvartą nusidėvėjusias – valdžiai keikiant „spekuliantus“, svetimtaučius, laisvąją rinką apskritai dėl padėties, sukeltos pačios valdžios.

Ypač svarbus Greshamo dėsnio atvejis buvo amžinoji „standarto“ problema. Matėme, kad laisvoje rinkoje klostėsi aukso ir sidabro „paraleliniai standartai“, kiekvienam laisvai svyruojant kito atžvilgiu pagal rinkos pasiūlą ir paklausą. Tačiau valstybės nusprendė padėti rinkai ir savo įsikišimu „supaprastinti“ dalykus. Kaip viskas būtų aiškiau, – mąstė tūlas valdovas, – jeigu aukso ir sidabro keitimo kursas būtų užfiksuotas, pavyzdžiui, kaip dvidešimt uncijų sidabro už vieną unciją aukso! Tada abu pinigai galėtų visada cirkuliuoti nustatytu santykiu ir, kas dar svarbiau, valdžia pagaliau išsivaduočiau nuo būtinybės vertinti pinigą pagal svorį, o ne pagal užrašą. Įsivaizduokime piniginių vienetą „rurą“, kuri ruritaniečiai apibrėžia kaip 1/20 aukso uncijos. Matėme, kaip valdžiai svarbu įtikinti visuomenę žvelgti į „rurą“ kaip į abstraktų vienetą, tik atsitiktinai susietą su auksu. Ar gali būti geresnis būdas tam pasiekti kaip fiksuoti aukso/sidabro keitimo kursą? Tada „ruras“ tampa ne tik lygus 1/20 aukso uncijos, bet taip pat – vienai uncijai sidabro. Griežtoji žodžio „ruras“ – aukso svorio vardo – reikšmė dabar prarandama, ir žmonės pradeda galvoti apie „rurą“ kaip apie kažką apčiuopiamą savaime, kaip apie kažkokią gėrybę, valdžios sukurtą kilniems ir naudingiems tikslams, kaip tapachia tam tikram aukso ir sidabro svoriui.

Dabar matome, kaip svarbu atsiriboti nuo patriotinių arba valstybinių aukso uncijų ar granų pavadinimų. Kai tokia etiketė pakeičia pasaulyje pripažįstamus svorio vienetus, valdžiai tampa daug lengviau manipuliuoti piniginiu vienetu suteikiant jam tariamai savarankišką egzistavimą. Fiksuotas aukso-sidabro santykis, žinomas kaip *bimetalizmas*, puikiai atliko šią užduotį. Tačiau jis neatliko savo kitos užduoties – nesupaprastino šalies piniginių sistemos. Nes vėl pradėjo veikti Greshamo dėsnis. Valdžia paprastai nustatydavo pradinį bimetalinį santykį (tarkime, 20/1) pagal einamąjį laisvosios rinkos kursą. Tačiau rinkos kursas, kaip visos rinkos kainos, laikui bėgant neišvengiamai kinta kintant pasiūlos ir paklausos sąlygoms.

²⁴ Apie nuvertinimą žr. Elgin Groseclose, *Money and Man* (New York: Frederick Ungar, 1961), p. 57-76.

Pokyčiams įvykus fiksuotas bimetalinis kursas neišvengiamai pasensta. Dėl šių pokyčių auksas arba sidabras tampa pervertintas. Auksas tada dingsta nukeliaudamas į grynųjų pinigų atsargas, į juodąją rinką arba į užsienį, o sidabras atkeliauja iš užsienio ir iš grynųjų pinigų atsargų ir tampa vienintele mokėjimo priemone Ruritanijoje. Šimtmečiais visos šalys kovojo su niokojančiais metalinių pinigų kaitaliojimosi padariniais. Pirmiausia atplūsdavo sidabras, o auksas išnykdavo; po to, rinkos kursui pasikeitus, atplūsdavo auksas ir dingdavo sidabras.²⁵

Galiausiai, po varginančių bimetalizmo sukrėtimų šimtmečių, valstybės savo standartu ėmė rinktis vieną metalą, paprastai auksą. Sidabras buvo nustumtas į pažemintą nepilno svorio „simbolinės monetos“ statusą, mažoms denominacijoms. (Simbolinių monetų kalyba buvo taip pat monopolizuota valstybių, o kadangi ji nebuvo 100% dengiama auksu, ji tapo priemone pinigų pasiūlai didinti.) Sidabro piniginio statuso panaikinimas padarė daug žalos žmonėms, savo operacijose teikusiems pirmenybę sidabru. Buvo tiesos bimetalistų karo šūkyje apie , kad įvykdytą „nusikaltimą prieš sidabrą“; tačiau tikrasis nusikaltimas buvo pats bimetalizmo primetimas vietoje paralelinių standartų. Bimetalizmas sukūrė nepakeliamai sunkią padėtį, kurią valdžia galėjo įveikti arba grįždama prie visiškos pinigų laisvės (paralelinių standartų) arba pasirinkdama pinigų vieną iš metalų (aukso arba sidabro standartą). Visiška pinigų laisvė, po viso šio laikotarpio, jau buvo laikoma absurdiška ir utopine; ir todėl visuotinai buvo priimtas aukso standartas.

b. Teisėta mokėjimo priemonė

Kaip valdžia sugebėjo primesti savąją kainų kontrolę pinigų keitimo kursams? – Pasiremdama išradimu, kuris žinomas kaip *teisėta mokėjimo priemonė*. Pinigai naudojami tiek praeities įsiskolinimams dengti, tiek dabarties atsiskaitymams „grynais“. Apskaitoje pradėjus figūruoti nacionaliniams pinigų vardams vietoje realaus jų svorio, kontraktuose mokėjimus pradėta reikšti „pinigų“ sumomis. *Teisėtos mokėjimo priemonės* įstatymai diktavo, kas laikytina „pinigų“. Kai iš pradžių auksas arba sidabras buvo skelbiami „teisėtomis mokėjimo priemonėmis“, žmonės neįžiūrėdavo čia jokio pavojaus, nors jiems vertėjo suvokti, kad tokiu būdu kuriamas pavojingas precedentas valstybinei pinigų kontrolei. Juk jeigu valdžia laikosi originaliųjų pinigų, mokėjimo priemonės įstatymai yra pertekliniai ir nereikalingi.²⁶ Bet, iš kitos pusės, valdžia gali paskelbti žemesnės kokybės pinigą teisėta mokėjimo priemone, lygia greta su originaliuoju pinigų. Pavyzdžiui, ji gali paskelbti nusidėvėjusias monetas lygiavertėmis naujoms, arba paskelbti sidabro ir aukso lygiavertiškumą pagal fiksuotą kursą. Tada teisėtos mokėjimo priemonės įstatymai sukelia Greshamo dėsnio numatytus padarinius.

Kai teisėtos mokėjimo priemonės įstatymai išventina pervertintą pinigą, jie sukelia dar vieną padarinį: skolininkai išlošia skolintojų sąskaita. Juk tokiu atveju skolininkams leidžiama atsiskaityti už skolas daug prastesniais pinigais nei buvo tie, kuriuos skolinosi, nusukant iš skolintojų dalį jų pinigų. Tačiau šis skolintojų nuosavybės konfiskavimas duoda naudos tik

²⁵ Daugybė nuvertinimų iš tikrųjų buvo vykdomi slapčia – vyriausybėms tvirtinant, kad jos tik derina oficialųjį aukso-sidabro kursą prie rinkos kurso.

²⁶ „Iprastoji kontraktų teisė atlieka visa kas reikalinga – be jokio įstatymo, suteikiančio ypatingas funkcijas tam tikroms pinigų formoms. Aukso suvereną priėmė kaip mūsų piniginių vienetą. ... Jeigu esu pasižadėjęs sumokėti 100 suverenų, tai nereikalingas joks specialus mokėjimo priemonės įstatymas, nustatantis, kad privalau sumokėti 100 suverenų ir kad privalėdamas sumokėti 100 suverenų, negaliu savo prievolės išvengti atsiskaitydamas kuo nors kitu.“ Lord Farrer, *Studies in Currency* 1898 (London: Macmillan and Co., 1898), p. 43. Apie teisėtos mokėjimo priemonės įstatymus žr. taip pat Mises, *Human Action* (New Haven: Yale University Press, 1949), p. 432, 444.

dabartiniams skolininkams; *būsimieji* skolininkai nukenčia dėl kredito pabrangimo, kurį sukelia valdiško susidorojimo su skolintojais precedentas.

6. Santrauka: valdžia ir pinigų kalyba

Prievartinis pinigų kalybos monopolis ir teisėtos mokėjimo priemonės įstatymai buvo pagrindinės gairės valdžioms perimant kontrolėn savo šalių pinigus. Įtvirtindama šias priemones kiekviena valdžia ėmėsi žygių panaikinti konkuruojančių užsienio monetų apyvartą.²⁷ Kiekvienoje šalyje dabar galėjo būti naudojamos tik jos suvereno monetos; prekyboje tarp šalių buvo naudojami nekaldinti aukso ir sidabro lydiniai. Tai dar labiau apsunkino ryšius tarp įvairių pasaulinės rinkos dalių, dar labiau atskyrė šalis vieną nuo kitos trikdant tarptautinį darbo pasidalijimą. Tačiau „tvirti“ pinigai vis dar nepalikdavo didesnės erdvės valdiškai infliacijai. Buvo ribos pinigų nuvertinimui, kurio valdžia galėjo griebtis, o tai, kad visos šalys naudojo auksą ir sidabrą, ribojo kiekvienos valdžios kontrolę savo pačios teritorijoje. Valdovus vis dar tramdė tarptautinių metalinių pinigų drausmė.

Valstybinė pinigų kontrolė galėjo tapti absoliuti, o valstybinis pinigų klastojimas nesaistomas tik pastaraisiais amžiais įsigalint pinigų pakaitalams. Popierinių pinigų ir bankinių sąskaitų atsiradimas – tikra ekonominė palaima, kai jie pilnutinai padengti auksu ar sidabru – tapo atviru sezamu valdžiai užvaldant pinigus, o per juos – ir visą ekonominę sistemą.

7. Bankų nemokumo toleravimas

Šiuolaikinė ekonomika su jos bankiniu tinklu bei pinigų pakaitalais teikia valdžiai auksinę galimybę įtvirtinti savo kontrolę pinigų pasiūlai ir vykdyti infliaciją savo nuožiūra. Kaip matėme 12 skirsnyje, „laisvosios bankininkystės“ sistemoje yra trys rimti stabdžiai bet kurio banko galiai vykdyti infliaciją: (1) kiekvieno banko klientūros dydis; (2) visos bankinės sistemos klientūros dydis, t. y. žmonių naudojamų piniginių pakaitalų masė; ir (3) klientų pasitikėjimas savo bankais. Kuo siauresnė kiekvieno banko ar visos bankinės sistemos klientūra arba kuo mažesnis pasitikėjimas, tuo griežtesnės ribos infliacijai. Valstybinė bankinės sistemos globa ir kontrolė pasitarnavo tam, kad šie apribojimai būtų pašalinti.

Visi šie apribojimai, žinoma, remiasi viena pamatine pareiga: bankų pareiga vykdyti savo įsipareigojimus pagal pareikalavimus. Matėme, kad joks dalinio rezervo bankas negali įvykdyti visų savo įsipareigojimų; ir matėme, jog šį rizikingą lošimą lošia kiekvienas bankas. Suprantama, bet kokiai privačios nuosavybės sistemai būtina, kad kontraktiniai įsipareigojimai būtų vykdomi. Tad grubiausias būdas valdžiai skatinti infliaciją – tai suteikti bankams ypatingą teisę nevykdyti savo įsipareigojimų nenutraukiant savo veiklos. Nors kiekvienas kitas privalo mokėti savo skolas arba bankrutuoti, bankams leidžiama atsisakyti mokėti pagal savo įsipareigojimus – jų pačių skolininkus verčiant mokėti skolas laiku. Paprastai tai vadinama „mokėjimo grynais suspendavimu“. Tikslesnis terminas būtų „licencija vagystei“, nes kaip kitaip galima pavadinti leidimą išlikti versle nevykdant sutarčių?

Jungtinėse Valstijose, bankams susiduriant su problemomis, atsiskaitymo grynais suspendavimas tapo beveik tradicija. Tai prasidėjo per 1812 metų karą. Dauguma šalies bankų

²⁷ Naudojimasis užsienio monetomis buvo paplitęs Viduramžiais, taip pat Jungtinėse Valstijose iki XIX amžiaus vidurio.

buvo Naujoje Anglijoje, toje šalies dalyje, kuri nepritarė Amerikos įsitraukimui į karą. Šie bankai atsisakydavo teikti paskolas karo reikalams, todėl valdžia skolinosi iš naujų bankų kitose valstijose. Paskoloms šie bankai spausdino naujus popierinius pinigus. Infliacija buvo tokia didžiulė, kad į naujus bankus pasipylė atsiskaitymų reikalavimai, ypač iš konservatyvių neinfliacinių bankų Naujoje Anglijoje, kur valdžia daugiausia leido pinigus karo amunicijai. Todėl 1814 m. prasidėjo masinis „suspendavimas“, trukęs ilgiau nei du metus (karui seniai pasibaigus); per tą laiką pridėjo bankų, spausdinusių banknotus be jokio įsipareigojimo juos dengti auksu ar sidabru.

Šis suspendavimas padėjo užtaisą 1819, 1837, 1857 metų ir vėlesnėms ekonominėms krizėms. Įsiviešpataujant šiai tradicijai bankai susivokė, jog jiems negresia bankrotas dėl jų vykdomos infliacijos, o tai, žinoma, skatino infliaciją ir avantiūristinę bankininkystę. Tie autoriai, kurie nurodo XIX amžiaus Ameriką kaip baisųjį „laisvos bankininkystės“ pavyzdį, nesuvokia, kokią didžiulę reikšmę kiekvienoje finansinėje krizėje atliko valstijų sankcionuotas įsipareigojimų nevykdymas.

Valdžia ir bankai įtikino visuomenę savo veiksmų teisingumu. Faktiškai kiekvienas, krizės metu mėgindavęs atsiimti savo pinigus, buvo laikomas „nepatriotišku“ piliečiu, o bankai buvo dažnai giriami dėl patriotiško visuomenės gelbėjimo sunkiais laikais. Vis dėlto nemažai žmonių piktinosi šia praktika ir dėl to kilo garsusis Jacksono „tvirtų pinigų“ sąjūdis, stiprėjęs iki Pilietinio karo.²⁸

Nepaisant Jungtinių Valstijų pavyzdžio, toks periodiškasis bankų protegavimas netapo visuotinai pripažinta politika šiuolaikiniame pasaulyje. Tai buvo grubi, pernelyg padrika priemonė (ji ir negalėjo būti tvari, nes nedaug žmonių naudotųsi bankų paslaugomis, jeigu tie *niekada* nevykdytų savo įsipareigojimų). Be to, ji nesuteikė valstybėms bankinės sistemos kontrolės. O juk valdžia galiausiai siekia ne paprastos infliacijos, bet jos pačios vykdomos ir valdomos infliacijos. Bankams neleistina čia griežti pirmaisiais smuikais. Taigi, buvo išrasta kur kas rafinuotesnė, sklandesnė ir tvaresnė priemonė, visuomenei pateikta kaip pačios civilizacijos viršūnė – centralizuota bankininkystė.

8. Centralizuota bankininkystė: stabdžių infliacijai pašalinimas

Centralizuota bankininkystė dabar aukštinama lygia greta su šiuolaikiniais santechniniais tinklais ir greitkeliais: jos neturinti ekonomika laikoma beviltiškai „atsilikusia“ ir „primityvia“. Federalinės rezervų sistemos – mūsų centrinio banko – įsteigimas Amerikoje 1913 metais buvo sveikinamas kaip seniai lauktas mūsų šalies įstojimas į „pažangių“ tautų gretas.

Centriniai bankai dažnai nominaliai priklauso privatiems asmenims arba, kaip Jungtinėse Valstijose, keliems privatiems bankams, tačiau jie visada yra valdomi valdžios paskirtų pareigūnų ir veikia kaip valstybiniai organai. Jeigu jie išlieka privatūs, kaip iš pradžių Anglijos Bankas arba Jungtinių Valstijų Antrasis Bankas, tai pelno perspektyvos tik papildomai skatina valdžiai įprastą infliacijos siekį.

Centrinis bankas įgyja komandinę padėtį dėl valstybės jam suteikiamo *monopolio banknotų emisijai*. Tai yra pagrindinis jo galių šaltinis. Privatiems bankams besąlygiškai

²⁸ Žr. Horace White, *Money and Banking*, 4th ed. (Boston: Ginn and Co., 1911), p. 322-27.

draudžiama leisti banknotus šią privilegiją paliekant centriniam bankui. Privatūs bankai gali kurti tik depozitus. Todėl jeigu jų klientai nori pereiti nuo depozitų prie banknotų, bankai turi kreiptis į centrinį banką, kad jų gautų. Centrinis bankas įgyja „bankininkų banko“ statusą, nes bankininkai yra priversti su juo bendrauti. Taigi, bankų depozitai dabar dengiami ne tik auksu, bet ir centrinio banko banknotais. Ir šie nauji banknotai jau nėra tik paprasti bankiniai kvitai. Jie išreiškia centrinio banko įsipareigojimus – įsipareigojimus institucijos, kurią gobia didinga pačios valstybės aureole. Juk galiausiai valstybė skiria centrinio banko pareigūnus ir derina jo politiką su bendra valstybės politika. Ji gauna banknotus per mokesčius, ir ji paskelbia juos teisėta mokėjimo priemone.

Įgyvendinus šias priemones visi šalies bankai tapo centrinio banko klientais.²⁹ Auksas iš privačių bankų plaukė į centrinį banką, o visuomenė mainais gavo centrinio banko banknotus ir mažėjančią aukso monetų apyvartą. „Oficialioji“ nuomonė niekino aukso monetas kaip nepatogią ir neekonomišką praeities liekaną, kaip atgyvenusį „fetišą“, tinkamą nebent vaikiškoms kalėdinėms dovanoms. Daug saugiau, patogiau, ekonomiškiau laikyti auksą lydinuose galinguose centrinio banko saugyklų skliautuose! Veikiama šios propagandos ir tikėdama valstybės banknotų padengimu visuomenė galiausiai nustojo naudoti aukso monetas kasdieniame gyvenime. Auksas nesustabdomai plaukė į centrinį banką, kur jį „centralizavus“ atsirado daug daugiau galimybių vykdyti piniginių pakaitalų infliaciją.

Jungtinėse Valstijose Federalinių rezervų įstatymas reikalauja, kad bankai savo depozitams laikytų tam tikrą rezervą minimumą; nuo 1917 m. šie rezervai turi būti laikomi kaip depozitai Federalinėje rezervų sistemoje. Auksas jau negali būti banko teisėto rezervų dalimi; jis turi būti deponuojamas Federaliniame rezervų banke.

Viso šio proceso eigoje žmonės buvo pamažu atpratinti nuo aukso, o jų auksas atsidūrė ne itin rūpestingos Valstybės globoje – ir galėjo būti konfiskuojamas beveik be skausmo. Tarptautiniai prekeiviai stambiuose sandėriuose vis dar naudojami aukso lydiniais, bet jie buvo nereikšmingai maža šalies elektorato dalis.

Viena iš priežasčių, kodėl visuomenė galėjo būti nuviliota nuo aukso prie banknotų, buvo didžiulis *pasitikėjimas*, kurį žmonės jautė centriniam bankui. Atrodo, kaip galėtų žlugti ir bankrutuoti centrinis bankas, sukaukęs beveik visą šalies auksą, palaikomas valstybės galios ir jos prestižo? Ir išties, istorijoje nėra buvę, kad žlugtų nors vienas centrinis bankas. Kodėl? Todėl, kad galioja nerašyta, bet labai aiški taisyklė – jam *negalima* leisti žlugti! Jeigu valdžia kartais leidžia privatiems bankams suspenduoti mokėjimus, tai kaip ji gali neleisti centriniam bankui – savo pačios organui – juos suspenduoti iškilus sunkumams? Precedentas centralizuotos bankininkystės istorijoje buvo padarytas tada, kai Anglija XVIII amžiaus pabaigoje leido Anglijos Bankui suspenduoti mokėjimus ir tęsė šią praktiką daugiau nei dvidešimt metų.

Tokiu būdu centrinis bankas apsiginklavo beveik beribiu visuomenės pasitikėjimu. Visuomenė tuomet dar nesuvokė, kad centriniam bankui leidžiama panorėjus griebtis pinigų klastojimo nesibaiminant ieškinių kam nors suabejojus jo *bona fides*. Centrinį banką ji suvokė

²⁹ Jungtinėse Valstijose bankai buvo įstatymiškai verčiami jungtis prie Federalinės rezervų sistemos ir laikyti savo sąskaitas šios sistemos bankuose. (Tie „valstijų bankai“, kurie nėra Federalinės rezervų sistemos nariai, laiko savo rezervus jai priklausančiuose bankuose.)

kaip didelį šalies banką, kuris teikia viešąją paslaugą ir kuris yra apsaugotas nuo žlugimo dėl to, kad faktiškai yra valstybės organas.

Po to centrinis bankas visuomenės pasitikėjimą ėmėsi investuoti į privačius bankus. Tai buvo sunkesnis uždavinys. Centrinis bankas leido suprasti, kad jis visada veiks kaip „paskutinis skolintojas“ bankams, t.y. kad jis bus visada pasiruošęs paskolinti pinigų bet kuriam sunkumus patiriančiam bankui, ypač jeigu iš daugelio bankų bus vienu metu reikalaujama atsiskaitymo.

Be to, valdžia ir toliau gelbėjo bankus nuo „apgulties“ (t.y. nuo atvejų, kai daugelis klientų, pajutę sukčiavimą, reikalauja jiems grąžinti jų nuosavybę). Kartais ji vis dar leisdavo bankams suspenduoti mokėjimus, kaip antai 1933 m. įvesdama privalomas bankų „išseigines“. Buvo leidžiami įstatymai, draudžiantys viešai skatinti bankų apgultį, o 1929 m. depresijos Amerikoje metu valdžia vykdė kampaniją prieš „savanaudiškus“ ir „nepatriotiškus“ aukso supirkinėtojus. Galiausiai Amerika „išsprendė“ šią keblią bankų apgulties problemą 1933 m. priimdama Federalinį indėlių draudimo įstatymą. Federalinė indėlių draudimo korporacija disponuoja nereikšmingu „padengimo“ rezervu savo „apdraustiems“ bankams. Tačiau visuomenei buvo sudarytas įspūdis (kuris gali būti teisingas), kad federalinė valdžia yra pasiruošusi atspausdinti pakankamai naujų pinigų visiems apdraustiems indėliams padengti. Tokiu būdu valdžiai pavyko visuomenės didžiulį pasitikėjimą ja pačia perkelti visai bankinei sistemai su centriniu banku priešakyje.

Matėme, kad įsteigdama centrinį banką valdžia labai susilpnino ar net pašalino du bankinio kredito infliacijos stabdžius iš trijų pagrindinių jos stabdžių. O kaip su trečiuoju stabdžiu – su kiekvieno banko klientūros ribotumo problema? Šio stabdžio pašalinimas yra viena pagrindinių centrinio banko egzistavimo priežasčių. Laisvosios bankininkystės sistemoje kurio nors banko vykdoma infliacija tuojau pat pažadintų padengimo reikalavimus iš kitų bankų, nes kiekvieno banko klientūra yra labai ribota. Tačiau centrinis bankas, pumpuodamas rezervus į visus bankus, gali užtikrinti, kad visi jie vykdys ekspansiją kartu ir vienodu mastu. Kai ekspansiją vykdo visi bankai, tada neiškyla bankų tarpusavio atsiskaitymų problema, nes kiekvienas bankas suvokia, jog jo klientūrą iš tikrųjų sudaro visa šalis. Žodžiu, bankinės ekspansijos erdvė beveik neribotai išsiplečia nuo kiekvieno atskiro banko klientūros iki visos bankinės sistemos klientūros. Žinoma, tai reiškia, kad joks bankas negali vykdyti didesnę ekspansiją nei nori centrinis bankas. Tokiu būdu valdžia galiausiai įgijo galią vykdyti ir valdyti bankinės sistemos infliaciją.

Centrinio banko įsteigimas ne tik pašalino infliacijos stabdžius; pats jo atsiradimas turėjo tiesioginį infliacinį poveikį. Iki atsirandant centriniam Bankui bankai savo rezervus laikė aukso pavidalu; o dabar auksas suplaukia į centrinį banką mainais į depozitus Banke, ir šie depozitai yra komercinių bankų rezervas. Tačiau pats Bankas laiko tik mažą dalį aukso atsargų savo paties įsipareigojimams dengti! Tokiu būdu centrinio banko įsteigimas labai padidina šalies infliacinį potencialą.³⁰

³⁰ Tokiu būdu Federalinės rezervų sistemos įsteigimas tris kartus padidino ekspansinį Jungtinių Valstijų bankinės sistemos potencialą. Federalinė rezervų sistema taip pat įstatymiškai sumažino vidutinį visų bankų rezervų procentą nuo 21% 1913 m. iki 10% 1917 m., padvigubindama infliacinį potencialą – o iš viso padidindama tą potencialą šešis kartus. Žr. Chester A. Phillips, T.F. McManus, and R.W. Nelson, *Banking and the Business Cycle* (New York: The Macmillan Co., 1937), p. 23ff.

9. Centralizuota bankininkystė: vadovavimas infliacijai

Kaip konkrečiai centrinis bankas vykdo privačių bankų reguliavimą? Jis kontroliuoja bankų „rezervus“, t.y. jų depozitines sąskaitas centriniame banke. Bankai paprastai pasilaiko tam tikrą rezervą savo depozitinių įsipareigojimų visumai, o Jungtinėse Valstijose valstybinę kontrolę palengvina įstatymiškai primestas bankinių rezervų minimumas. Taigi, centrinis bankas gali skatinti infliaciją pumpuodamas rezervus į bankinę sistemą, o taip pat mažindamas rezervinę dalį ir tokiu būdu leisdamas visoje šalyje vykti bankinei kredito ekspansijai. Jeigu bankų rezervų/depozitų santykis yra 1:10, tai dešimties milijonų dolerių „pertekliniai rezervai“ (virš reikalaujamo santykio) leidžia ir skatina šalyje 100 milijonų bankinę infliaciją. Kadangi bankai turi pelno iš kredito ekspansijos ir kadangi valstybė saugo juos nuo žlugimo, jie paprastai būna „įsiskolinę iki ausų“, iki leistino minimumo.

Centrinis bankas didina bankinių rezervų kiekį pirkdamas aktyvus rinkoje. Kas įvyksta, kai Bankas, pavyzdžiui, nusiperka 1000 dolerių vertės aktyvą (bet kokį aktyvą) iš Džonso? Centrinis bankas susimokėdamas išrašo 1000 dolerių čekį misteriumi Džonsui. Kadangi centrinis bankas nelaiko asmeninių sąskaitų, Džonsas deponuoja gautą čekį savo banke. Džonso bankas atidaro jam 1000 dolerių sąskaitą ir pateikia jo čekį centriniam bankui, kuris turi kredituoti šį banką papildomai 1000 dolerių rezervu. Šis 1000 dolerių rezervas leidžia įvykdyti keleriopą bankinio kredito ekspansiją, ypač jeigu papildomi rezervai tokiu būdu pumpuojami daugeliui šalies bankų.

Jeigu centrinis bankas perka tam tikrą aktyvą tiesiai iš banko, tai rezultatas yra dar aiškesnis: bankas papildoma savo rezervus ir taip sukuria pagrindą keleriopai kreditinei ekspansijai.

Be abejo, mėgiamiausi centrinio banko perkami aktyvai yra valstybės vertybiniai popieriai. Valdžia tokiu būdu užsitikrina rinką savo vertybiniais popieriais. Valdžia gali lengvai vykdyti pinigų pasiūlos infliaciją leisdama naujas obligacijas ir po to įsakydama centriniam bankui jas pirkti. Dažnai centrinis bankas įsipareigoja palaikyti valstybės vertybinių popierių rinkos kainą tam tikrame lygmenyje, taip skatindamas vertybinių popierių plaukimą į Banką ir keldamas nuolatinę infliaciją.

Šalia aktyvų pirkimo centrinis bankas gali kurti naujus bankinius rezervus ir kitokiu būdu: juos skolindamas. Kaina, kurios centrinis bankas už juos reikalauja, yra „rediskonto kursas“. Suprantama, pasiskolinti rezervai bankus tenkina mažiau nei nuosavi, nes tokiu atveju juos slegia atsiskaitymo našta. Rediskonto kurso svyravimai patraukia gyvą visuomenės dėmesį, bet jie neturi didelės reikšmės palyginti su bankinių rezervų dydžio ir jų rezervo santykinės dalies pokyčiais.

Kai centrinis bankas parduoda aktyvus bankams arba plačiajai visuomenei, jis sumažina bankų rezervus ir taip sukelia kredito kontrakciją ir defliaciją – pinigų pasiūlos mažėjimą. Tačiau, kaip matėme, valdžia savo prigimtimi yra infliacionistė; istoriškai defliacinė jos veikla buvo nereikšminga ir trumpalaikė. Vienas dalykas dažnai pamirštamas: defliacija gali įvykti tik po įvykdytos infliacijos; tik pseudo-kvitai, o ne aukso monetos, gali būti išimti iš apyvartos ir likviduoti.

10. Atsipalaidavimas nuo aukso standarto

Centralizuotos bankininkystės įsteigimas pašalina stabdžius bankinio kredito ekspansijai ir įjungia infliacinį mechanizmą. Tačiau jis nepašalina visų kliūčių infliacijai. Išlieka paties centrinio banko problema. Piliečiai gali apgulti net centrinių bankų, nors tai mažai tikėtina. Rimtesnė grėsmė yra aukso nutekėjimas į užsienį. Juk panašiai kaip atskiro banko ekspansija sekina jo aukso atsargas kitų, ekspansijos nevykdančių bankų klientūros naudai, atskiros šalies pinigų infliacija skatina aukso nutekėjimą į užsienį. Šalims, kurios vykdo spartesnę infliaciją, gresia aukso netektis jų bankinei sistemai vykdančią dengimo auksu įsipareigojimus. Tokia buvo klasikinė ciklinė XIX amžiaus schema: šalies centrinis bankas įvykdavo bankinio kredito ekspansiją; kainos pakildavo; naujiems pinigams sklindant nuo vietinės iki užsienio klientūros, užsieniečiai vis labiau reikalavo atsiimti pinigus auksu. Galiausiai centrinis bankas turėdavo stabdyti savo ekspansiją ir riboti kreditavimą, kad išsaugotų piniginių standartą.

Vienas iš būdų išvengti padengimo reikalavimų iš užsienio yra centrinių bankų kooperavimasis. Jeigu visi centriniai bankai susitartų vykdyti infliaciją daugmaž vienodu mastu, tai jokia šalis neprarastų savo aukso kitų šalių naudai ir visas pasaulis galėtų vykdyti infliaciją beveik be jokių apribojimų. Tačiau kadangi kiekviena valdžia pavydžia serginti savo pačios galią ir yra veikiamą vidinių įtakų, tokio darnaus kooperavimosi iki šiol buvo beveik neįmanoma pasiekti. Didžiausias ligšiolinis pasiekimas buvo Amerikos Federalinės rezervų sistemos sutikimas trečiajame dešimtmetyje įvykdyti vidaus infliaciją siekiant padėti Didžiajai Britanijai sustabdyti jos aukso nutekėjimą į Jungtines Valstijas.

XX amžiuje, susidurdamos su vis didėjančia aukso paklausa, valstybės vietoje defliacijos arba infliacijos ribojimo paprasčiausiai „atsipalaidavo nuo aukso standarto“. Žinoma, tai garantuoja centrinio banko mokumą, nes jo banknotai tampa standartiniais pinigais. Žodžiu, valdžia galiausiai atsisakė mokėti savo skolas ir faktiškai atleido bankinę sistemą nuo šios varginančios pareigos. Pirmiausia buvo spausdinami aukso pseudokvitai be realaus padengimo, o kai artėjo atsiskaitymo diena, buvo begėdiškai įvykdomas bankrotas paprasčiausiai išsižadant dengimo auksu. Taip buvo atliktas galutinis įvairių nacionalinių valiutų pavadinimų (dolerio, svaro, markės) atskyrimas nuo aukso ir sidabro.

Iš pradžių valstybės vengė pripažinti, kad tai bus pastovi priemonė. Jos kalbėjo apie „mokėjimo grynais suspendavimą“ visada leisdamos suprasti, kad anksčiau ar vėliau, po karo ar kitokios „ypatingos padėties“ šalies valdžia įvykdys savo įsipareigojimus. Kai XVIII a. pabaigoje Anglijos Bankas atpalaidavo savo pinigus nuo aukso standarto, šią savo nuostatą jis išlaikė dvidešimtį metų, visuomet skelbdamas, kad mokėjimas auksu bus atnaujintas pasibaigus Prancūzijos karams.

Tačiau iš tikrųjų laikini „suspendavimai“ veda tiesiai į atvirą mokėjimo išsižadėjimą. Juk galiausiai aukso standartas nėra sklendė, kuri gali būti atidaroma arba uždaroma savavališkais valdžios įsakais. Aukso kvitai dengiami arba nedengiami; kartą jų dengimą suspendavus pats aukso standartas tampa farsu.

Dar vienas žingsnis naikinant auksinius pinigus buvo „aukso lydinio standarto“ įvedimas. Šioje sistemoje valiuta nėra dengiama monetomis; ji gali būti dengiama tik dideliais, labai brangiais aukso lydiniais. Tokiu būdu dengimas auksu koncentruojamas saujelės užsienio prekybos specialistų rankose. Tikrasis aukso standartas nebeveikia, nors valdžia vis dar gali

skelbtis prisirišusi prie aukso. Europos „aukso standartai“ po 1920 m. buvo būtent tokie pseudostandartai.³¹

Galiausiai valstybės oficialiai ir visiškai „atsipalaidavo nuo aukso“ – griaudėdamos prakeiksmiais prieš užsieniečius ir „nepatriotiškus aukso supirkinėtojus“. Valstybinis popierius tapo dekretiniu (*fiat*) pinigų. Kartais dekretinius pinigus leisdavo išdas, o ne centrinis bankas, ypač iki įsigalint centralizuotos bankininkystės sistemoms. Amerikos „kontinentalai“, „žalianugariai“ (*greenbacks*), konfederatų banknotai pilietinio karo metais, prancūzų „assignatai“ – visi jie buvo dekretiniai pinigai, kuriuos leido išdas. Tačiau nepriklausomai nuo to, ar jie leidžiami išdo ar centrinio banko, dekretinių pinigų emisija turi tuos pačius padarinius: piniginis standartas dabar priklauso nuo valdžios malonės, ir banko depozitai dabar dengiami paprasčiausiu valstybiniu popieriumi.

11. Dekretiniai pinigai ir aukso problema

Kai šalis atsipalaiduoja nuo aukso standarto ir pereina prie dekretinio standarto, ji padidina apyvartoje esančių „valiutų“ kiekį. Šalia pinigų-prekių (*commodity moneys*) – aukso ir sidabro – dabar pridrygsta nepriklausomų pinigų, valdomų pagal kiekvienos valdžios nustatytą tvarką. Ir panašiai kaip auksas bei sidabras turi mainomąjį kursą laisvoje rinkoje, taip rinka nustato mainomuosius kursus visoms šioms skirtingoms valiutoms. Dekretinių valiutų pasaulyje kiekviena valiuta, jeigu jai tai leidžiama, laisvai svyruoja visų kitų valiutų atžvilgiu. Matėme, kad bet kurių dviejų valiutų atžvilgiu mainomasis kursas nusistovi pagal atitinkamus perkamosios galios paritetus ir kad šiuos savo ruožtu lemia įvairių valiutų pasiūla ir paklausa. Kai valiuta pakeičia savo statusą – iš aukso pakvitavimo virsdama popieriniu pinigų – tikėjimas jos stabilumu ir kokybe susvyruoja, tad jos paklausa smunka. Be to, ją atpalaidavus nuo aukso jos perteklinis kiekis ankstesniojo aukso standarto atžvilgiu tampa akivaizdus. Jos pasiūlai viršijant aukso pasiūlą ir mažėjant jos paklausai, perkamoji jos galia ir, atitinkamai, mainomasis kursas aukso atžvilgiu sparčiai smunka. O kadangi valdžia yra iš prigimties infliacionistė, šis pinigų nuvertėjimas vyksta nuolatos.

Toks pinigų nuvertėjimas valdžiai yra labai nemalonus; ir jis daro žalos piliečiams, kurie mėgina importuoti gėrybes. Aukso egzistavimas ekonomikoje yra nuolatinis priminimas apie prastą valstybinių popierinių pinigų kokybę, ir jis visada kelia pavojų, kad popierius bus išstumtas iš šalies pinigų vaidmens. Net valdžiai remiant savo dekretinius pinigus visu savo prestižu ir teisėtos mokėjimo priemonės įstatymais, aukso monetų išlikimas žmonių rankose yra nuolatinis priekaištas ir grėsmė valdžios galiai kontroliuoti šalies pinigus.

Per pirmąją Amerikos depresiją 1819-1821 m. keturios vakarų valstijos (Tenesio, Kentukio, Ilinoiso ir Misūrio) įsteigė valstybinius bankus, leidžiančius dekretinius pinigus. Jiems buvo suteiktas valstijų teisėtos mokėjimo priemonės statusas, kartais numatantis įstatyminių jų nuvertinimo draudimą. Ir vis dėlto visi šie eksperimentai, kurių buvo griebtasi su didžiausiomis viltimis, greit sužlugo naujiems pinigams sparčiai nuvertėjus beveik iki nulio. Šių projektų teko paskubomis atsisakyti. Vėliau šiaurėje per Pilietinį karą ir po karo dekretinių pinigų vaidmenį atliko „žalianugariai“. Tačiau Kalifornijoje žmonės atsakydavo imti žalianugarius ir toliau naudojo auksą kaip pinigą. Kaip rašė žymus ekonomistas:

³¹ Žr. Melchior Palý, „The Meaning of the Gold Standard“, *The Journal of Business* (July 1941), p. 299-304.

„Kalifornijoje, kaip ir kitose valstijose, popieriniai pinigai buvo teisėta mokėjimo priemonė ir ji buvo naudojama atsiskaitymams už viešas priedavimas; jokio nepasitikėjimo ar priešiško federalinei valdžiai nebuvo. Tačiau vyravo tvirtas nusistatymas ... už auksą ir prieš popierinį pinigą. ... Kiekvienas skolininkas turėjo įstatyminę teisę atsiskaityti už skolas nuvertėjančiu popieriumi. Tačiau jeigu jis tai darė, jis buvo baigtas žmogus (kreditorius paprastai skelbdavo jo pavardę laikraščiuose) ir patirdavo beveik visuotinį boikotą. Per visą šį laikotarpį popieriniai pinigai Kalifornijoje nebuvo naudojami. Valstijos gyventojai savo sandorius vykdavo auksu, nors likusioji Jungtinių Valstijų dalis naudojosi konvertuojamais popieriniais pinigais.“³²

Valdžia suprato, kad gyventojams negalima leisti turėti savo nuosavybėje auksą. Ji niekada negali perimti savo žinion šalies pinigų, jeigu žmonės turi galimybę pririnkus atsakyti popierinių pinigų ir grįžti prie aukso pinigų. Todėl valdžia įstatymiškai uždraudė piliečiams turėti auksą. Auksas, išskyrus nereikšmingą jo kiekį, leista naudoti pramoniniams bei puošybos tikslams, buvo visuotinai nacionalizuotas. Reikalavimas, kad visuomenei būtų gražinta iš jos konfiskuota nuosavybė, dabar laikomas beviltiško atsilikimo ir senamadiškumo požymiu.³³

12. Dekretiniai pinigai ir Greshamo dėsnis

Įvedus dekretinius pinigus ir auksą paskelbus už įstatymo ribų atsiveria kelias valstybės vykdomai masinei infliacijai. Lieka tik vienas labai bendro pobūdžio stabdys: galutinės hiperinfliacijos ir valiutos žlugimo grėsmė. Hiperinfliacija prasideda tada, kai visuomenei susivokus, jog valdžia vykdo infliaciją, ji mėgina išvengti infliacinio savo išteklių apmokestinimo leisdama savo pinigus kuo greičiau, kol jie dar turi šokią tokią vertę. Tačiau iki hiperinfliacijos valdžia gali visiškai netrikdomai manipuliuoti pinigais ir infliacijos mastu. Vis dėlto iškyla naujų problemų. Kaip visada, valdžios įsikišimas gydant vieną problemą sukelia begalę naujų, netikėtų problemų. Dekretinių pinigų pasaulyje kiekviena šalis turi savo valiutą. Tarptautinis darbo pasidalinimas, pagrįstas tarptautine valiuta, žlunga ir šalys vis labiau pasidalina į atskirus autarkinius vienetus. Pasitikėjimo pinigais stoka dar labiau sujaukia prekybą. Todėl pragyvenimo lygis kiekvienoje šalyje pradeda smukti. Kiekviena šalis laikosi laisvai svyruojančio keitimo kurso su visomis kitomis valiutomis. Šalis, vykdanči didesnę infliaciją palyginti su kitomis, jau nesibaimina aukso nutekėjimo, bet ji susiduria su kitais nemaloniais padariniais. Jos valiutos keitimo kursas smunka užsienio valiutų atžvilgiu. Tai yra ne tik nemalonus, bet ir grėsmingas ženklas piliečiams, besibaiminantiems tolesnio nuvertėjimo. Dėl to labai padidėja importuojamų gėrybių kainos, o tai turi didelės reikšmės toms šalims, kurių didelę prekybos dalį sudaro tarptautinė prekyba.

Dėl šios priežasties valstybės pradėjo atsakyti laisvai svyruojančių keitimo kursų ir nustatinėti savivališkus savo valiutos keitimo į kitas valiutas kursus. Greshamo dėsnis tiksliai nusako tokios kainų kontrolės padarinius. Joks pasirinktas kursas nebus laisvosios rinkos kursas, nes pastarasis gali būti nustatomas tik diena iš dienos rinkoje. Todėl viena valiuta visada bus dirbtinai pervertinama, o kita nuvertinama. Valstybės paprastai sąmoningai pervertina savo valiutą – prestižo sumetimais, o taip pat dėl padarinių, kuriuos tai sukelia. Kai

³² Frank W. Taussig, *Principles of Economics*, 2nd ed. (New York: The MacMillan Company, 1916) I, 312. Taip pat žr. J.K. Upton, *Money in Politics*, 2nd ed. (Boston: Lothrop Publishing Company, 1895), p. 69 ir toliau.

³³ Kruopščią analizę žingsnių, kuriais Amerikos valdžia 1933 m. konfiskavo žmonių auksą ir atsipalaidavo nuo aukso standarto, pateikia Gareth Garrett, *The People's Pottage* (Caldwell, Idaho: The Caxton Printers, 1953), p. 15-41.

valiuta dekretu pervertinama, žmonės puola ją keisti į nuvertintą valiutą; taip atsiranda pervertintos valiutos perteklius ir nuvertintos valiutos stygius. Žodžiu, neleidžiama, kad besikeičiantys kursai subalansuotų valiutų rinką. Dabarties pasaulyje užsienio valiutos dažniausiai pervertinamos dolerio atžvilgiu. To padarinys yra garsusis „dolerių stygiaus“ reiškiny – dar vienas Greshamo dėsnio veikimo liudijimas.

Užsienio valstybės, šaukiančios apie „dolerių stygių“, sukėlė jį savo pačių vykdoma politika. Galimas dalykas, jas iš tikrųjų tenkino tokia padėtis, nes (a) ji suteikė joms dingstį prašyti Amerikos dolerinės paramos „šalinant dolerių stygių laisvame pasaulyje“ ir (b) ji suteikė joms pasiteisinimą riboti importą iš Amerikos. Dolerio nuvertinimas dirbtinai brangina importą iš Amerikos. Rezultatas: prekybos deficitas ir vargai dėl dolerio nutekėjimo.³⁴ Tada užsienio valstybė kreipiasi į savo piliečius ir su liūdesiu praneša, kad, štai, deja, būtina riboti importą: reikia įvesti licencijas importuotojams ir nustatyti, kad importuojama būtų „pagal realius poreikius“. Ribodamos importą daugelis valstybių konfiskuoja savo piliečių užsienio valiutos atsargas dirbtinai pervertindamos vietos valiutą ir taip versdamos juos įsigyti kur kas mažiau vietos valiutos nei jie jos įsigytų laisvoje rinkoje. Tokiu būdu užsienio valiutos ištekliai, kaip ir auksas, yra nacionalizuojami, o eksportuotojai baudžiami. Šalyse, kurioms užsienio prekyba yra gyvybiškai svarbi, valstybinė „užsienio valiutų kursų kontrolė“ praktiškai reiškia ekonomikos socializavimą. Taigi, dirbtinis valiutų kursas suteikia šalims dingstį reikalauti užsienio paramos ir įvesti socialistinę prekybos kontrolę.³⁵

Dabartiniu metu pasaulis skendi valiutų keitimo kontrolės, valiutinių blokų, konvertavimo apribojimų ir kursų sistemų chaose. Kai kuriose šalyse įstatymiškai skatinama užsienio valiutų „juodoji rinka“ siekiant sužinoti tikrąjį kursą, ir įvairiausi diskriminaciniai kursai nustatomi skirtingoms sandorių rūšims. Beveik visos šalys laikosi dekretinių pinigų standarto, bet kadangi joms trūksta drąsos atvirai tai pripažinti, jos skelbiasi besilaikančios tokių nebūtų dalykų kaip „ribotas aukso lydinų standartas“. Realiai, auksas naudojamas ne kaip tikrasis valiutų pagrindas, o kaip patogus įrankis valstybėms, nes (a) valiutos kurso fiksavimas aukso atžvilgiu lengvina jos keitimo į kitas valiutas apskaitą; (b) auksas vis dar naudojamas valstybių. Kadangi keitimo kursai yra fiksuoti, *koks nors* atsiskaitymo vienetas turi veikti subalansuojant kiekvienos šalies mokėjimus, o auksas tam yra idealus kandidatas. Žodžiu, auksas jau nėra pasaulio pinigas; jis yra *valstybių* pinigas, naudojamas jų tarpusavio atsiskaitymams.

Žinoma, infliacionistai svajoja apie pasaulinius popierinius pinigus, kuriais manipuluotų pasaulinė valdžia ir pasaulinis centrinis bankas, vykdamas visur infliaciją vienodu mastu. Tačiau ši svajonė vis dar skendi miglotoje ateityje; mums dar labai toli iki pasaulinės valdžios, o nacionalinės valiutinės problemos vis dar yra per daug skirtingos ir prieštaringos, kad leistųsi sutvarkomos vieningo piniginio vieneto. Tačiau pasaulis juda šia kryptimi. Pavyzdžiu gali būti Tarptautinis valiutos fondas – institucija, skirta, apskritai imant, valiutų valstybinės kontrolės stiprinimui ir, specifiskai, dolerio pervertinimui užsienyje. Fondas iš savo narių-valstybių reikalauja fiksuoti savo valiutų keitimo kursus ir po to kaupti auksą bei dolerius – skolinimui toms iš jų, kurios susiduria su tvirtos valiutos stygiu.

³⁴ Pastaruoju metu doleris yra pervertinamas kitų valiutų atžvilgiu, todėl prasidėjo dolerio nutekėjimas iš JAV.

³⁵ Puikią užsienio valiutų kursų ir jų kontrolės analizę pateikia George Winder, *The Free Convertibility of Sterling* (London: The Batchworth Press, 1955).

13. Valdžia ir pinigai

Daugelis žmonių galvoja, kad laisvoji rinka, nepaisant kai kurių jos privalumų, yra betvarkės ir chaoso viešpatija. Nėra jokio „plano“, viskas vyksta stichiškai. Iš kitos pusės, valstybinis diktatas atrodo paprastas ir tvarkingas; nuleidžiami įsakai ir jie yra vykdomi. Jokioje ekonomikos srityje šis mitas nėra taip paplitęs kaip pinigų srityje. Atrodo, kad bent jau pinigai turi būti griežtai kontroliuojami valdžios. Tačiau pinigas yra gyvybinis ekonomikos kraujas; jis yra visų mainų tarpininkas. Jeigu valdžia pradeda valdyti pinigus, ji užima gyvybiškai svarbią komandinę aukštumą visai ekonomikai užvaldyti parūpindama placdarmą visiškam socializmui. Matėme, kad laisvoji pinigų rinka, priešingai vyraujantiems įsitikinimams, nebūtų chaotiška; iš tikrųjų ji būtų tvarkos ir efektyvumo pavyzdys.

Tad ką sužinojome apie valdžią ir pinigus? Matėme, kaip šimtmečių bėgyje žingsnis po žingsnio braudamasi į rinką valdžia galutinai užgrobė pinigų sistemą. Matėme, kad kiekviena nauja kontrolės priemonė, kartais atrodanti visai nereikšminga, gimdė naujas ir tolesnes kontrolės priemones. Matėme, kad valdžia pačia savo prigimtimi yra infliacionistė, nes infliacija yra gundantis būdas gauti įplauką valstybei ir pajamų jos proteguojamoms grupėms. Lėtas, bet užtikrintas piniginių vadžių perėmimas į valstybės rankas leido (a)vykdyti pinigų infliaciją valdžios nustatytu mastu; (b)pasukti visą ekonomiką link socializmo.

Valdžios kišimasis į piniginius reikalus ne tik paleido į pasaulį neregėtas tironijas; jis sukėlė chaosą, o ne tvarką. Jis suskaidė taikingą, produktyvią pasaulinę rinką į tūkstančius lūženu, luošindamas ir trikdydamas prekybą bei investavimą begale ribojimų, kontrolių, dirbtinių kursų, valiutinių krizių ir t.t. Jis prisidėjo sukeldamas karus, paverčiant taikingo bendravimo pasaulį priešišku valiutinių blokų džiunglėmis. Žodžiu, matėme, kad piniginiuose reikaluose, kaip ir kituose reikaluose, prievarta sukuria ne tvarką, bet konfliktus ir chaosą.

Lietuvos laisvosios rinkos institutas leidžia knygų seriją „EKONOMINĖS POLITIKOS SKAITINIAI“. Jau išleistos šios knygos:

- Murray N. Rothbard „NUOSAVYBĖ IR RINKOS TVARKA“, 2008
- Frederic Bastiat „EKONOMINIŲ IR POLITINIŲ ESĖ RINKTINĖ“, 2007
- Ludwig von Mises „EKONOMINĖ POLITIKA: MINTYS ŠIANDIENAI IR RYTDIENAI“, 2006

Norėdami įsigyti šias bei kitas LLRI išleistas knygas kreipkitės telefonu 85 2526255 arba el.paštu LLRI@Lrinka.lt

Daugiau informacijos: WWW.LRINKA.LT